

Djeca - žrtve Domovinskoga rata

Sarajlija, Tatjana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:831310>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Tatjana Sarajlija

Djeca – žrtve Domovinskoga rata

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, kolovoz 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

Tatjana Sarajlija

Djeca – žrtve Domovinskoga rata

DIPLOMSKI RAD

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Vlatka Vukelić

Sumentor:

doc. dr. sc. Mijo Beljo

Zagreb, kolovoz 2022.

DJECA RATA

Mnoga djeca rata, izgube djetinjstva, izgube brata

Koliko njih u ratu, izgube život, izgube tatu.

Umjesto da su kod kuće pored tate

Oni provode dane u strahu od granate.

Svoju bol u srcu kriju

Umjesto da se slatko smiju...

I ta djeca pate, ostaju bez doma,

Nemaju gdje da se vrate.

Samo su tužna, sita su tog ratnog hira

Željna su igre, slobode i mira.

Suzana Groznica Pecko

Ovaj diplomski rad posvećujem djeci koja su tijekom Domovinskoga rata ubijena ili im je zbog ranjavanja trajno smanjena kvaliteta života. Također, posvećujem ga i svoj djeci kojoj je ratni vihor ukrao djetinjstvo, među kojima su i moji roditelji.

Sažetak:

Hrvatski Domovinski rat (1990.-1998.) odnio je živote brojnih civila, a među njima i djece. Tijekom rata, prema do sada obrađenim podacima, ubijeno je oko 400 djece, a više od 1200 ih je ranjeno. Velik broj ranjene djece ostali su doživotni invalidi. Osim toga, u prve dvije godine rata velik broj djece je izbjegao ili je prognan. Mnogima od njih spaljene su kuće, škole, vrtići, igrališta i sve što ih okružuje. Uz to, mnogi od njih gledali su nasilje nad svojim prijateljima, rodbini ili roditeljima, a nemali broj njih ostao je bez roditeljske skrbi. Iz njihovih svjedočanstava i crteža zaključujemo da su djeca, kao najranjivija i najnezaštićenija skupina civila, bila nemoćna i uplašena te je njihovo djetinjstvo nepovratno uništeno. Iako je prošlo više od 30 godina od početka Domovinskog rata, ova je tema još uvijek nedovoljno istražena i nije uobičajena u javnom diskursu. Niska razina kolektivnog sjećanja na djecu – žrtve Domovinskoga rata svjedoči i činjenica da postoje samo dva spomenika poginuloj i ranjenoj djeci i to samo u Slavonskom Brodu. Tek zadnjih nekoliko godina počinju se održavati znanstveni simpoziji, objavljivati knjige koje opisuju sudbine stradale djece i snimati dokumentarni filmovi. Međutim, to je samo početak, jer sustavna istraživanja koja se provode tek trebaju biti sumirana i javno objavljena.

Ključne riječi: djeca, Domovinski rat, djetinjstvo, dječja ratna trauma.

Abstract:

Croatian Homeland war (1990.-1998.) took away lives of numerous civilians and among them, also children lives. During the war, according to undetermined data, died between 300 and 400 children, and more than 1200 was wounded. A large number of them, remained disabled for life. Among other things, during the first two years of war, a large number of children escaped or exiled. For to many of them were burned houses, schools, kindergartens, playgrounds and everything that surrounds them. Besides, many of them testified the violence over their friends, relatives or parents and many of them had lost their parents. From their testimonies and drawings we can conclude that the children, as the most vulnerable and the most unprotected group of civilians, were helpless and frightened and their childhood was irretrievably ruined. But, unfortunately, this subject is still insufficiently researched and it is not mentioned much in society and in public. This confirms the fact that there are only two monuments for wounded and deceased children in Slavonski Brod. During the last few years, started taking place scientific symposium, book publishing and making

documentaries about the fate of perished children. But this is only the beginning, further researches are to be published.

Key words: children, Homeland War, childhood, children's war trauma.

Sadržaj

Uvod.....	2
1. Domovinski rat – uzroci i tijek.....	3
2. Domovinski rat – posljedice i civilne žrtve.....	8
3. Pravna zaštita civila i djece u oružanim sukobima.....	12
4. Djeca u oružanom sukobu: Domovinski rat.....	17
4.1. Ubijena, poginula i ranjena djeca u Domovinskom ratu.....	18
4.2. Djeca kao izbjeglice i prognanici.....	25
4.3. Psihičke posljedice i dječja ratna trauma.....	26
4.4. Dječji crtež kao doživljaj rata.....	29
5. Svjedočanstva i sjećanja djece sudionika Domovinskoga rata.....	31
5.1. Svjedočanstva djece tijekom trajanja Domovinskoga rata.....	31
5.2. Svjedočanstva i sjećanja onih koji su za vrijeme Domovinskoga rata bili djeca.....	35
6. Stanje (ne)istraženosti i trenutna dostupnost podaka posvećenih djeci.....	41
6.1. Znanstveni simpozij: <i>Otvaranje imenika – Ubijena i ranjena djeca u Domovinskom ratu</i>	42
6.2. Vukovar i Slavonski Brod – gradovi s najvećim brojem dječjih žrtava.....	45
6.3. Nepotpuni popis imena poginule i ubijene djece u Domovinskom ratu.....	48
Zaključak.....	54
Literatura i izvori.....	55

Uvod

U svakom oružanom sukobu ili ratu djeca ostaju ranjiva i nezaštićena te kao takva postaju izravne ili neizravne žrtve sukoba ili rata. Ovaj diplomski rad bavit će se upravo djecom kao najmlađim civilnim žrtvama Domovinskoga rata. S obzirom na to da su tijekom Domovinskog rata civili bili izravno uključeni u rat, gotovo na prvoj crti bojišnice, objasniti će se zašto i u kojem (širem) smislu djecu smatramo žrtvama Domovinskoga rata te kako je on na njih utjecao. Taj je rat, nažalost, odnio mnoge mlade živote koji su bili, kako kaže i sam naslov jednog dokumentarnog filma - „Ni krivi ni dužni“. Osim toga, onima koji su ga preživjeli ostale su psihološke posljedice, traume i žal za nasilno prekinutim djetinjstvom.

Domovinski rat, kao obrambeni rat kojega je vodila Republika Hrvatska protiv Jugoslavenske narodne armije, udruženih srpskih pobunjenika i paravojskih formacija na svojem teritoriju, trajao je od 1990. do 1998. godine. U takvom tzv. modernom oružanom sukobu, civili nisu zaštićeni i sigurni od borbenih djelovanja, već se vrlo često koriste u svrhu zastrašivanja, ucjenjivanja i obeshrabrivanja neprijateljske vojske. Najnezaštićeniji i najugroženiji civili su zasigurno djeca koja se zbog svoje dobi ne mogu se brinuti sama o sebi. Tijekom Domovinskoga rata velik broj djece je izbjegao ili je prognan, a ako to nisu, onda su najčešće provodila vrijeme u skloništima ili podrumima. No, ni to nije bilo dovoljno da bi ostala zaštićena jer je nešto više od 400 djece poginulo tijekom opetovanih artiljerijskih i zračnih napada ili je još gore, namjerno i ciljano ubijeno iz neposredne blizine.

Temeljni je cilj ovoga rada prikazati što je Domovinski rat značio za djecu i odati počast svakom djetetu koje je umjesto veselog i bezbrižnog djetinjstva, bilo suočeno s ratnom katastrofom. Iako je od završetka rata prošlo skoro 30 godina, tema stradanja djece još uvijek je nedovoljno istražena. Stoga, ovaj rad želi pozvati povjesničare i ostale stručnjake na daljnja istraživanja kako iskustva te djece i njihove sudbine, ne bi bila zaboravljene.

Rad je podijeljen na šest poglavlja. U prvom poglavlju kratko će se prikazati uzroci i tijek Domovinskoga rata, dok će u drugom poglavlju biti navedene njegove posljedice s naglaskom na civilne žrtve. Treće poglavlje posvećeno je odredbama međunarodnih konvencija o zaštiti civila i djece tijekom oružanih sukoba koje su tijekom ovog rata nesumnjivo prekršene. Četvrto poglavlje analizira položaj djece u Domovinskom ratu te će biti podijeljeno na nekoliko potpoglavlja. U petom poglavlju navest će se nekoliko dječjih svjedočanstava tijekom rata, dok zadnje poglavlje sumira stanje istraženosti o ovoj temi u suvremenoj znanosti.

1. Domovinski rat - uzroci i tijek

Druga, socijalistička Jugoslavija pod vodstvom Komunističke partije utemeljena je ratne 1943. godine. Ona je nakon završetka Drugoga svjetskoga rata zaživjela kao višedržavna zajednica koja se sastojala od šest republika – Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Srbije, Crne Gore, Makedonije te dvije autonomne pokrajine – Vojvodine i Kosova, koje su bile u teritorijalnom sastavu Srbije. Ta je republika bila spoj dvaju različitih civilizacijskih sustava – kršćanskog Zapada i postosmanskog Istoka. Mješavina različitih političkih kultura odredila je osnovne značajke jugoslavenskog društva u ideji: višenacionalnost, multireligioznost i različitu razinu gospodarske razvijenosti.¹ Međutim, u stvarnosti takav konglomerat nacija, vjera i kultura na okupu je mogla držati centralistička komunistička vlast koja se temeljila na jednoj stranci i jednom čovjeku. Taj čovjek bio je Josip Broz Tito (1892.-1980.), karizmatični pojedinac najzaslužniji za njezinu obnovu i kasnije postojanje.² Temeljna i jedina vladajuća politička stranka bila je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), koja se od 1952. naziva Savez komunista Jugoslavije (SKJ). Njezini su članovi obnašali sve relevantne funkcije u državi: od mjesne zajednice do države.

Međutim, smrću čelne osobe države 1980. dolazi do krize i nagovještaja raspada dotadašnjeg sustava, odnosno same SFRJ. Sustav kojega je Tito ostavio iza sebe bilo je kolektivno Predsjedništvo SFRJ u kojem su bili predstavnici svih republika i pokrajina. Članovi Predsjedništva bili su po jedan predstavnik svake republike i autonomne pokrajine i po položaju predsjednik SKJ ukupno devet osoba.³ Osim toga, znak raspada Jugoslavije bila je i gospodarska kriza koja nastupa početkom 80-ih godina. Tu su krizu obilježili veliki inozemni dug, povećanje nezaposlenosti, rast inflacije te česti štrajkovi radnika. Isto tako, s rastom krize postalo je uočljivije socijalno raslojavanje. U drugoj polovici 1980-ih sve je više bilo primjedaba da nefunkcioniranje sustava omogućuje bogaćenje pojedinaca, što je dodatno povećavalo socijalne razlike i negativno djelovalo na političko raspoloženje.⁴

Uz gospodarsku krizu, 80.-te je obilježilo pitanje položaja Srbije i njezine dvije autonomne pokrajine. One su od 1974. bile sastavni dio jugoslavenskog federalizma i s tim su položajem onemogućavale da Srbija postane „jedinstvena“ država kako je kasnije tumačeno. Prema tome, organiziranje Srbije s dvije pokrajine bio je način da se „skrešu krila“

¹ Marijan, Davor i Barić, Nikica, 2020. *Raspad Jugoslavije i stvaranje Hrvatske države*, str. 12

² Ibidem, 2020. str. 12.

³ Ibidem, 2020. str. 12.

⁴ Ibidem, 2020. str.13.

velikosrpskom hegemonizmu.⁵ Međutim, 1981. dolazi do nemira Albanaca na Kosovu koji su bili povod srpskom rukovodstvu za pokretanje inicijative za ograničavanje autonomije pokrajina, uz nametanje teze o tzv. ugrozi srpskog stanovništva koje je živjelo na tom području. Isto tako, drugu polovicu 1980.-ih u Srbiji, ali i Jugoslaviji politički je obilježio dolazak Slobodana Miloševića na mjesto predsjednika Saveza komunista Srbije. On je u travnju 1987. „smirio“ prosvjede kosovskih Srba i obećao im promjene, čime je počeo njegov vrtoglavi uspon. Prema tome, navodi Marijan, s njegovim usponom na političku scenu vratio se kult ličnosti, koji je u SFRJ bio rezerviran samo za Tita.⁶ Politikom ulice, demonstracijama zvanim „mitinzi istine“, „antibirokratska revolucija“ ili „događanjima naroda“ Milošević je tijekom 1988. i 1989. uspio smijeniti vojvođanska, kosovska i crnogorska politička rukovodstva te tako, zajedno sa srbijanskim steći kontrolu nad četiri glasa u odnosu na ukupno osam u Predsjedništvu SFRJ. Samim time, SR Srbija postala je politički najutjecajnija republika.⁷

Tijekom većine navedenih događaja, od 1970.-tih do 1989. Hrvatska je bila gotovo najmirniji dio Jugoslavije, obilježena tzv. „hrvatskom šutnjom“. Njezini politički predstavnici i društvena elita trudili su se nemati jasno političko stajalište, kako ne bi došlo do provokativnih akcija od strane Srbije. Prema tome, „hrvatska šutnja“ je poput more pritiskala Hrvatsku, a režim je bio dovoljno jak da i druge natjera na takvo ponašanje. Međutim, „hrvatsku šutnju“ prekinuli su predstavnici privilegirane srpske manjine koji su prema Ustavu iz 1974. dobili status suverenog naroda u Hrvatskoj. To se 1990. pokazalo osnovom za pobunu dijela Srba i rat u kojem je nestala Jugoslavija.⁸ Naime, kada je Milošević krenuo u završni udar na autonomije pokrajina, slični su se mitinzi pokušali organizirati i u Hrvatskoj pa je tako u veljači 1989. održan prosvjed u Kninu koji je podržavao srbijansku silu protiv kosovskih Albanaca i zatražio smjenu općinskog rukovodstva. Taj je prosvjed pospješio nacionalno podvajanje, posijao klicu razdora i najavio pobunjeničku ulogu grada Knina u suvremenoj hrvatskoj povijesti.⁹

Osim srpskih pobuna i prosvjeda u Kninu, glavnih naznaka političkih i društvenih promjena bila je i pojava organiziranih ne komunističkih stranaka početkom 1989. godine. Jedna od prvih i najjača politička stranka u Hrvatskoj bila je Hrvatska demokratska zajednica

⁵ Marijan, Davor i Barić, Nikica, 2020. *Raspad Jugoslavije i stvaranje Hrvatske države*, str.14.

⁶ Ibidem, 2020. str. 16.

⁷ Ibidem, 2020. str. 17-18.

⁸ Marijan, Davor, 2017. *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države*, str. 132.

⁹ Ibidem, 2017. str. 144-146.

(HDZ) koja je na čelu s dr. Franjom Tuđmanom u travnju i svibnju 1990. pobijedila na prvim demokratskim izborima u Hrvatskoj. Zatim, u srpnju 1990. amandmanima na Ustav sustav je očišćen od socijalističkog nazivlja i upravne terminologije, da bi u prosincu 1990. bio donesen i Ustav prema kojemu je Hrvatska definirana kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara i drugih kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava.¹⁰ Isto tako, Ustavom je odlučeno i da je suverenitet Republike neotuđiv, nedjeljiv i neprenosiv te da Republika Hrvatska ostaje u sastavu SFRJ do novog sporazuma jugoslavenskih republika ili dok Sabor Republike Hrvatske ne odluči drugačije.¹¹ Međutim, već u travnju 1991. predsjednik Tuđman potpisao je odluku o raspisu referendumu kojim bi se odlučila sudbina Hrvatske, odnosno ostanak ili izlazak iz Jugoslavije. Rezultati referendumu bili su osnova da se Republika Hrvatska 25. lipnja 1991. proglasi neovisnom državom. No, posredovanjem Europske zajednice prihvaćen je tromjesečni moratorij na odluku o neovisnosti pa je hrvatski Sabor u konačnici 8. listopada 1991. prekinuo sve državno-pravne veze sa SFRJ.¹²

Početak osnivanja nekomunističkih stranaka u Hrvatskoj, srbijanski masovni pokret i mediji prikazali su kao „antisrpsku politiku“, a pobjedu HDZ-a na izborima tendenciozno su predstavljali kao obnovu ustaškog pokreta. Prema pobunjeničkom protokolu, već sredinom veljače 1990. godine u Kninu se osniva Srpska demokratska stranka (SDS) koja se, samo po formi, zalagala za „demokraciju i pluralizam“.¹³ Prava namjera stranke strukturirana je kroz Program, u kojem je jasno istaknuto kako je postojeći teritorijalni ustroj SR Hrvatske nepovoljan za srpsko stanovništvo, jer navodno šteti očuvanju njegova identiteta. Stoga je u svibnju 1990. na sjednici SDS-a donesena odluka da kninska općina istupi iz Zajedništva općina Dalmacije i da stupi u Zajednicu općina sjeverne Dalmacije i Like u koju su do prosinca 1990. ušle općine Benkovac, Donji Lapac, Dvor na Uni, Glina, Gračac, Kostajnica, Obrovac, Titova Korenica i Vojnić.¹⁴ Također, nakon održanog „referenduma“ za srpsku autonomiju, u prosincu 1990. proglašena je takozvana „Srpska autonomna oblast Krajina“ (SAO Krajina) koja je predstavljala oblik teritorijalne autonomije u sastavu Republike Hrvatske.¹⁵

¹⁰ Marijan, Davor, 2016. *Domovinski rat*, str. 20.

¹¹ Ibidem, 2016. str. 20.

¹² Ibidem, 2016. str. 20.

¹³ Marijan, Davor i Barić, Nikica, 2020. *Raspad Jugoslavije i stvaranje hrvatske države*, str. 98.

¹⁴ Marijan, Davor, 2016. *Domovinski rat*, str. 22.

¹⁵ Ibidem, 2016. str. 23.

Svi ti događaji bili su pokazatelji da srpsko stanovništvo na tom području ne želi prihvatiti legitimno izabranu hrvatsku vlast. Osim na području kninske općine, tijekom 1991. pojavile su se još dvije srpske autonomne oblasti, u zapadnoj Slavoniji i istočnoj Hrvatskoj. Vrhunac stvaranja srpske države dogodio se u prosincu 1991., kada je na teritoriju kojega je JNA okupirala proglašena Republika Srpska Krajina (RSK).¹⁶ Do oružane pobune i izravnog sukoba između hrvatske policije i srpskih pobunjenika dolazi u ožujku 1991. kada su Pakracu ranjena tri hrvatska policajca. Nedugo zatim, na blagdan Uskrsa, 31. ožujka 1991. dogodio se sukob srpskih pobunjenika i hrvatskih policajaca u NP Plitvička jezera gdje je poginuo hrvatski policajac Josip Jović, službeno prva žrtva u Domovinskom ratu. Nakon toga, u Borovu Selu kraj Vukovara početkom svibnja iste godine, došlo je do novog sukoba sa srpskim pobunjenicima u kojem je ubijeno dvanaest hrvatskih policajaca. Isto tako, treba napomenuti da se JNA tijekom ovih sukoba formalno prikazivala kao snaga koja sprečava sukobe, dok je u stvarnosti onemogućavala djelovanje hrvatske policije i olakšavala organiziranje srpskih pobunjenika.¹⁷

U kolovozu 1991. JNA je otvoreno stala na stranu srpskih pobunjenika i naoružavala ih oružjem i ljudstvom iz vojnih postrojbi Srbije i Crne Gore. Tako su od sredine 1991. i do kraja te godine u agresiji JNA i srpskih pobunjenika uspostavljene granice buduće Republike Srpske Krajine koje su obuhvaćale gotovo trećinu teritorija Republike Hrvatske.¹⁸ U tom razdoblju Hrvatska je nemire i nesuglasice nastojala riješiti mirnim putem – pregovorima, jer nije imala adekvatno naoružanje za obranu. Cjelokupno oružje bilo je koncentrirano u policijskim ustanovama i postajama. Sredinom travnja 1991. iz pričuvnog i djelatnog sastava MUP-a osnovan je Zbor narodne garde (ZNG) koji je bio prvenstveno namijenjen slamanju srpske pobune, a ne ratu s JNA. Do osnivanja hrvatske vojske dolazi tek pet mjeseci kasnije, točnije u rujnu 1991. godine.¹⁹

Tijekom rata, teritorij Republike Hrvatske bio je podijeljen na sedam kopnenih bojišta (istočno bojište, zapadnoslavonsko bojište, bojište Banovine i Siska, bojište Karlovca i Korduna, ličko bojište, sjeverno i srednjedalmatinsko bojište i južno bojište) te pomorsko i zračno bojište.²⁰ Svako bojište imalo je svoje posebnosti i značaj, a glavni cilj srpskih pobunjenika potpomognutih JNA bio je okupirati i pokušati etnički očistiti teritorij od

¹⁶ Marijan, Davor, 2016. *Domovinski rat*, str. 23.

¹⁷ Marijan, Davor i Barić, Nikica, 2020. *Raspad Jugoslavije i stvaranje hrvatske države*, str. 111.

¹⁸ Ibidem, 2020. str. 112.

¹⁹ Ibidem, 2020. str. 161.

²⁰ Ibidem, 2020. str. 194.

nesrpskog stanovništva. Najveća stradanja i najveće gubitke pretrpjeli su Dubrovnik i Vukovar koji je u potpunosti okupiran 18. studenog 1991. godine. Kraj 1991. Hrvatska je dočekala još uvijek neporažena, ali s četvrtinom okupiranog teritorija. Nešto bolje prilike za Hrvatsku dogodile su se početkom 1992. kada dolazi do potpisivanja Sarajevskog primirja i međunarodnog priznanja Republike Hrvatske. Na crtu razdvajanja počeli su se razmješati dijelovi mirovnih snaga Ujedinjenih naroda. Nakon Sarajevskog primirja JNA je nekoliko mjeseci pripremala povlačenje s teritorija Republike Hrvatske, ustrojavala oružane snage pobunjenih Srba te spojila tri međusobno odijeljena područja, srpske autonomne oblasti u jedinstvenu Republiku Srpsku Krajinu.²¹ Nakon okupacije dijela teritorija Hrvatske, kriza i nemiri preselili su se 1992. u BiH i na dio graničnih područja Hrvatske i BiH. Najveći hrvatski uspjesi u ovom razdoblju bili su u stabiliziranju i održanju obrambene crte na Livanjskom polju i u dolini Neretve, dok je najveći neuspjeh, svakako bila okupacija Bosanske Posavine.²²

Tijekom 1993., povećanjem ljudstva i oružanih sredstava, Hrvatska je vojska napravila dvije veće oslobodilačke akcije. Operacijom *Gusar* ili *Zima-93* na Maslenici Hrvatska je vojska napravila probu snaga, oslobodila šire područje Zadra i omogućila korištenje Jadranske magistrale i Masleničkog mosta, dok je Medačkom operacijom (*Džep-93*) oslobođen pravac Divoselo – Lički Čitluk te je djelomično otklonjena topnička ugroza grada Gospića.²³ Do kraja 1994. Hrvatska vojska najvećim je dijelom bila zauzeta daljnjom izgradnjom profesionalnog vojnog sastava i izobrazbom pričuve. Najveće i najznačajnije oslobodilačke operacije Hrvatske vojske trajale su od prosinca 1994. do kraja 1995. godine. Operacijom *Zima-94* snage Zbornog područja Split s pojačanjima zauzele su Glamoč i Bosansko Grahovo i time ostvarile povoljne uvjete za oslobađanje Knina.²⁴ Iduća značajna operacija, *Bljesak*, dogodila se početkom svibnja 1995. kojom je oslobođen okupirani dio zapadne Slavonije. Međutim, u znak osvete za operaciju *Bljesak*, raketama je gađan glavni grad Republike Hrvatske, Zagreb.²⁵

Na političkom polju posljednji pokušaj mirnog razrješenja problema pokušao je 3. kolovoza u Ženevi gdje je hrvatska delegacija zatražila mirnu reintegraciju okupiranih područja, primjenu hrvatskog Ustava na cijelom području Hrvatske i jamčenje političkih,

²¹ Marijan, Davor i Barić, Nikica, 2020. *Raspad Jugoslavije i stvaranje hrvatske države*, str. 199.

²² Ibidem, 2020. str. 229.

²³ Ibidem, 2020. str. 204-205.

²⁴ Ibidem, 2020. str. 229.

²⁵ Ibidem, 2020. str. 212.

građanskih i nacionalnih prava srpskoj etničkoj zajednici.²⁶ Kako ni taj pokušaj nije uspio, zadaću reintegriranja okupiranih područja dobila je Hrvatska vojska, operacijom *Oluja*. Sve protekle operacije bile su preduvjet za *Oluju* koja je započela 4. kolovoza 1995. i kojom su oslobođeni Knin, Banovina, Kordun i Karlovac te ovladana cesta Slunj – Plitvička jezera. Nakon *Oluje* slijedio je operacijski ciklus u BiH (*Maestral* i *Južni potez*). U Hrvatskoj je preostali dio okupiranog područja istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema vraćen u sastav Republike mirnom reintegracijom koja je potpisana u studenom 1995., a ostvarena u siječnju 1998. godine.²⁷

2. Domovinski rat – posljedice i civilne žrtve

Pod pojmom „rat“ označavamo nasilan, oružani sukob između dviju ili više država, saveza ili većih društvenih skupina od kojih je barem jedna strana vojnički ustrojena, naoružana i opremljena. U ratu kao društvenoj pojavi sukobljavaju se narodi, države, nacije, religije ili ideologije radi ostvarenja ekonomskih, političkih, vjerskih i drugih interesa. Međutim, općeprihvaćena definicija rata kao oružanog sukoba dviju zaraćenih snaga u sebi prikriva niz značajnih odrednica i povezanosti s društvenim, političkim, ekonomskim i drugim interesnim područjima. Za potpuno shvaćanje rata jedno od bitnih pitanja odnos je između rata i politike. Rat nikada nije sam sebi cilj, već je uvijek sredstvo politike za postizanje određenih ciljeva. Prema tome, radi postizanja određenih ekonomskih, političkih ili vojnih ciljeva, rat je opreka miru u kojemu se ubija, ruši i uništava materijalno dobro koje je nastajalo godinama, pa i stoljećima.²⁸

Domovinski rat definiramo kao obrambeni rat za neovisnost i cjelovitost hrvatske države protiv agresije udruženih velikosrpskih snaga – ekstremista u Hrvatskoj, Jugoslavenske narodne armije (JNA) te Srbije i Crne Gore.²⁹ Nakon brojnih istraživanja i analiziranja Domovinskoga rata, smatra se da agresija na Republiku Hrvatsku nije slučajni događaj već je rezultat sukoba interesa između ideje o razvoju Velike Srbije s jedne strane i ideje stvaranja moderne, suverene i demokratske Republike Hrvatske, s druge strane.³⁰ S obzirom na velikosrpske težnje i interese, logično se moglo predvidjeti da će srpski pobunjenici u Hrvatskoj potpomognuti JNA započeti oružani sukob kako bi ih ostvarili.

²⁶ Marijan, Davor i Barić, Nikica, 2020. *Raspad Jugoslavije i stvaranje hrvatske države*, str. 214.

²⁷ Ibidem, 2020. str. 229.

²⁸ Sučić, Stjepan, 2011. *Strategijske značajke Domovinskog rata tijekom 1991.*, str. 12-13.

²⁹ *Domovinski rat*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15884>. (pristupljeno 4. srpnja 2022).

³⁰ Sučić, Stjepan, 2011. *Strategijske značajke Domovinskog rata tijekom 1991.*, str. 11.

Prema tome, može se zaključiti kako je velikosrpska agresija na Hrvatsku bila racionalno planirana i samo se čekao i tražio povod za prilagođivanje konstante političkog i vojnog djelovanja u određenom povijesnom trenutku.³¹

Tijekom 19. i 20. stoljeća tehnološki su inovacije potpuno promijenile izgled rata. Željeznica, telegraf i radio omogućili su zapovijedanje do tada nezamislivo velikim, višemilijunskim vojskama, njihovo prevoženje i borbenu uporabu. Izumi brizantnog eksploziva, strojnice, kemijskih i nuklearnih oružja višestruko su uvećali razornost i smrtonosnost oružja, a razvoj zrakoplovstva, podmornica, dalekometnoga topništva i interkontinentalnih raketa omogućio je vojna djelovanja u cijeloj dubini neprijateljskoga teritorija. Istodobne promjene u društvenome životu, kao što su masovno sudjelovanje svih društvenih slojeva u ratu te pojava totalitarnih ideologija koje su zagovarale uništenje cijelih naroda, pridonijele su povećanju smrtnosti i razornosti rata te dovele do velikog povećanja broja ljudskih žrtava.³²

Osim toga, rat je najznačajniji čimbenik socijalnih mijena. Posljedice rata uključuju ljudske žrtve (mrtve, ranjene, traumatizirane, nasilno protjerane itd.) koje su najveće negativne posljedice svakog rata, materijalne štete koje mogu biti značajne, ali su razmjerno lako nadoknadive. Osim toga, tu su i promjene u društvu koje je teško poništiti i nadomjestiti (mortalitet mlađeg muškog društva, mortalitet civilnog stanovništva, prisilne migracije dijela stanovništva, smanjen fertilitet itd.).³³ Što se tiče Domovinskoga rata, niz vladinih institucija i nevladinih udruga u Hrvatskoj prikupljao je broj ljudskih žrtava, ali zbog neujednačenosti podataka i slabe dostupnosti izvora još uvijek sa sigurnošću nije moguće utvrditi njihov konačan broj. Prema tome, nažalost još uvijek nigdje nije objavljen i javno dostupan ukupan broj ljudskih žrtava pa tako postoje oscilacije u broju poginulih vojnika i civila te različite procjene. Udruga *Documenta – centar za suočavanje s prošlošću* podatkovno je obradila 70% teritorija Hrvatske te je u prosincu 2017. iznijela podatak o ukupnom broju žrtava rata koji iznosi 16 080. Prema procjenama koje je objavio hrvatski povjesničar Ivo Goldstein 2008., a koje ne uključuju nestale osobe, u ratu je ukupno poginulo 22 283 ljudi, među kojima 8 147 vojnika i 6 605 civila s hrvatske strane, a 6 222 osobe sa srpske strane, od kojih su otprilike dvije trećine bili vojnici, a jedna trećina civili. Temeljem podataka hrvatskog Ministarstva

³¹ Sučić, Stjepan, 2011. *Strategijske značajke Domovinskog rata tijekom 1991.*, str. 14.

³² *rat*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51918>. (pristupljeno 4. srpnja 2022).

³³ *Domovinski rat*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884>. (pristupljeno 4. srpnja 2022).

zdravstva i Ministarstva branitelja, Andrija Hebrang je 2013. iznio podatak da je s hrvatske strane poginulo ili nestalo 7 263 civila i 6 891 pripadnik oružanih snaga. Nadalje, Ante Nazor, ravnatelj Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskoga rata, 2011. definirao je da je u razdoblju od 17. kolovoza 1990. do 25. ožujka 1999. poginulo ukupno 4 737 civila, od kojih je najviše poginulo na području istočne Slavonije.³⁴

Kroz povijest su se bitke vodile na velikim, od naseljenih mjesta udaljenim poljanama gdje su vojske odmjeravale svoje snage. Dakle, pojam bojišta je u to vrijeme bio zemljopisno ograničen, dok su razaranja bila limitirana dometom tadašnjeg oružja. Civili na okupiranom području imali su se vremena skloniti i pobjeći pred nadolazećim neprijateljem, premda nisu bili pošteđeni pljačkaških ili razornih pohoda neprijateljske vojske. Pomalo paradoksalno, ali razvojem novih tehnologija i vrsta oružja, mijenjaju se i metode ratovanja te civili sve više bivaju „uključeni“ u ratna zbivanja i sve više neposredno pogođeni neprijateljstvima.³⁵ Iako bi i u suvremenim ratovima primarna meta trebali biti neprijateljski vojnici i vojni objekti, nasilje nad civilima često je dio vojne strategije s ciljem ostvarivanja čvršćeg nadzora nad okupiranim područjem ili suparnikom. Prema navedenim podacima o ljudskim žrtvama Domovinskoga rata, vidljivo da je broj poginulih vojnika i pripadnika oružanih snaga, približno jednak broju poginulih civila. Prema tome, naizgled nelogični činovi nasilja, poput stradanja ili pokolja neboraca, zapravo su strateški potezi čiji je cilj dobivanje vojne i političke nadmoći tijekom rata.³⁶

Autorica djela *Identiteti u ratu*, Mila Dragojević razlikuje vojnu i političku strategiju u doba rata tako što vojnu strategiju definira kao niz taktičkih poteza s ciljem eliminiranja prijetnji tijekom bitke, kao i postizanja velikog napredovanja, dok političku strategiju definira kao niz taktika za osiguravanje političke moći nad željenim suverenim područjima. Civili će vjerojatnije u prvoj strategiji stradati tijekom kampanje masovnih artiljerijskih napada na gradove i naselja gusto naseljena civilima, a ne ciljano na osnovi svoje etničke pripadnosti, rase, religije ili političkih uvjerenja. U sklopu pak druge strategije, civile koji ne dijele etničku pripadnost, rasu, religiju ili političko uvjerenje okupacijske vojske želi se ciljano eliminirati. Tako na primjer, većina stradanja civila u Hrvatskoj dogodila su se tijekom prve godine rata, kada su obje sukobljene strane nastojale osigurati ne samo vojnu, već i političku moć nad

³⁴ Dragojević, Mila, 2020. *Identiteti u ratu. Civilne žrtve u komparativnoj perspektivi* prema Documenta b.d.d. (2017), Goldstein, Ivo (2008) Hebrang, Andrija (2013) i Ante, Nazor (2011), str. 17.

³⁵ Fabijanić Gagro, Sandra i Jurašić, Bojan, 2013. *Zaštita civila u modernim oružanim sukobima – međunarodnopravna rješenja u svjetlu razvoja novih tendencija zaštite*, str. 615.

³⁶ Dragojević, Mila, 2020. *Identiteti u ratu. Civilne žrtve u komparativnoj perspektivi*, str. 5.

područjima i stanovništvom. Ciljani napadi na civile koji su se dogodili nakon uspostave vojnog nadzora strane koja ih je počinila, a ne tijekom bitke ili vojnog napada, u tom su kontekstu bili slučaj korištenja nasilja kao političke strategije.³⁷

Dragojević uz stradanja civila tijekom bitke ili oružanih sukoba posebice ističe pojavu kolektivnih zločina tijekom Domovinskoga rata. Prema tome, kolektivne zločine definira kao izraz koji je usko povezan s genocidom, a odnosi se na „ciljano nasilje nad pojedincima i njihovim neposrednim društvenim i kulturnim okruženjem“.³⁸ Takve kolektivne zločine nad civilima autorica smatra političkom strategijom, odnosno strategijom koju obilježava ciljano napadanje pojedinaca koji su na temelju svoje pretpostavljene etničke pripadnosti i političke orijentacije isključeni iz predviđene nacionalne države ili nacionalnog tijela. Bitno je naglasiti da se takvo nasilje nad civilima, koji ne predstavljaju nikakvu vojnu prijetnju, dogodilo nakon što su oružane snage počinitelja već uspostavile vojnu kontrolu nad područjem.³⁹

S obzirom da se tijekom Domovinskoga rata oružani sukob vodio, uvjetno rečeno, između „Srba“ i „Hrvata“, zaključujemo da je pretežno nacionalna pripadnost postala relevantnim čimbenikom podjele na razini lokalnih zajednica te je služila kao prečac za utvrđivanje političkih stavova pojedinaca koji žive na tom području. Dragojević razmatra nekoliko masovnih zločina nad civilnim stanovništvom u kojima se civile napadalo na osnovni njihove nacionalne pripadnosti. Nadalje, navodi da su mnoge paravojne jedinice sudjelovale u pokoljima i napadima na civilno stanovništvo diljem hrvatskog teritorija, time doprinoseći osjećaju nesigurnosti i straha u svim lokalnim zajednicama na područjima gdje su djelovale, bez obzira na nacionalnost stanovnika.⁴⁰ Koristeći se dokumentima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, autorica navodi da su se takvi zločini događali diljem Slavonije, središnje Hrvatske i sjeverne Dalmacije. Posebno ističe i opisuje nekoliko njih, primjerice u Vukovaru, Dalju, Gospiću, Baćinu, Novom Glinskom Selu, Joševici, Širokoj Kuli, Ličkom Osiku, Škabrnji, Nadinu te Lovasu.⁴¹ Te su zločine počinili pripadnici srpskih paravojskih formacija i lokalni srpski pobunjenici koji su bili sastavni dio stvaranja srpske države na dijelu teritorija Republike Hrvatske. Prema tumačenju Davora Marijana: „srpski rat za hrvatsku zemlju podrazumijevao je da ona bude očišćena od nesrpskog stanovništva“.⁴² Ipak, planirano rješenje bilo je da oružanim sukobima i prijetnjama navedu nesrpsko

³⁷ Dragojević, Mila, 2020. *Identiteti u ratu. Civilne žrtve u komparativnoj perspektivi*, str. 8.

³⁸ Ibidem, 2020. str. 26.

³⁹ Ibidem, 2020. str. 142.

⁴⁰ Ibidem, 2020. str. 15.

⁴¹ Ibidem, 2020. str. 136-145.

⁴² Marijan, Davor, 2016. *Domovinski rat*, str. 391.

stanovništvo da napusti teritorij koji se želio pripojiti, a kada im to nije pošlo za rukom, izravno su progonili stanovništvo i nerijetko nad njima činili zločine.⁴³

Opisujući navedene zločine nad civilnim stanovništvom, autorica zaključuje da do njih dolazi radi podjele stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti ili političkoj orijentaciji te da se na osnovu toga stvara određena netrpeljivost pa čak i mržnja jednih prema drugima. Kako su se slučajevi ciljanog nasilja brzo gomilali tijekom prve godine rata, tako je rasla i želja za osvetom pa se nerijetko događalo da su neki masovni zločini nad civilnim stanovništvom jedne etničke skupine počinjeni kao odmazda zbog vojnih operacija i ubojstava koje su počinili pripadnici druge etničke skupine.⁴⁴ U takvim okolnostima, autorica ističe da se jedna etnička skupina nastojala prikazati žrtvom i minimizirati ili čak potpuno negirati zločine koje je počinila nad civilima druge, suparničke etničke skupine. Naposljetku, to je dodatno potaknulo iskrivljavanje percepcije stvarnosti kod stanovništva, kao i mržnju te nagon za nasiljem.⁴⁵

3. Pravna zaštita civila i djece u oružanim sukobima

Na primjeru Domovinskoga rata, kojega možemo nazvati modernim oružanim sukobom, lako je zaključiti da se razvojem metoda i sredstava ratovanja odnose sve brojnije ljudske žrtve. Među njima je velik broj nedužnog civilnog stanovništva koji su zbog svojeg nezaštićenog i ranjivog položaja često izloženi stradanjima. Na temelju prošlog poglavlja utvrdili smo da su civili u Domovinskom ratu stradavali neizravno, odnosno tijekom konstantnih bombardiranja i artiljerijskih napada, ali i izravno, odnosno ubojstvima iz neposredne blizine. Nakon povećanja stradanja civila tijekom oružanih sukoba u 19. i posebice 20. stoljeću, kako bi se civili u što većoj mjeri zaštitili, stvoren je novi ogranak međunarodnog prava kojemu je prvenstveni cilj zaštita (svih) žrtava oružanih sukoba. On se naziva međunarodno humanitarno pravo te prvenstveno nastoji ublažiti posljedice rata, i to uglavnom putem ograničavanja izbora sredstava i metoda izvođenja oružanih operacija, te obvezujući stranke sukoba da poštede sve osobe koje ne sudjeluju ili su prestale sudjelovati u neprijateljskim akcijama.⁴⁶

Počeci međunarodnih dokumenata kojima je cilj zaštita civila i pojedinaca javljaju se neposredno nakon završetka Drugoga svjetskoga rata, točnije 1949. pojavom jedne od četiriju

⁴³ Marijan, Davor, 2016. *Domovinski rat*, str. 391.

⁴⁴ Dragojević, Mila, 2020. *Identiteti u ratu. Civilne žrtve u komparativnoj perspektivi*, str. 144.

⁴⁵ Ibidem, 2020. str. 144.

⁴⁶ Fabijanić Gagro, Sandra i Jurašić, Bojan, 2013. *Zaštita civila u modernim oružanim sukobima – međunarodnopravna rješenja u svjetlu razvoja novih tendencija zaštite*, str. 618.

Ženevskih konvencija – Konvencije o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata.⁴⁷ Prema njoj, izričito je zabranjeno korištenje civila kao živog štita, zabranjena je svaka prinuda, nanošenje tjelesnih patnji i mučenje, posebno ubojstvo te su zabranjene sve represije i uzimanje talaca. Nadalje, odredbe II. dijela Konvencije odnose se na cjelokupno stanovništvo zemalja u sukobu, bez ikakvog nepovoljnog razlikovanja, posebice s obzirom na rasu, državljanstvo, vjeroispovijest ili političko mišljenje. Cilj tih odredbi je ublažiti patnje prouzročene ratom, nametnuti zaraćenim stranama obveze u pogledu poštivanja izvjesnih ograničenja prilikom vođenja neprijateljstava, podizanjem određenih zaštitnih barijera u korist žena, djece, ranjenika i bolesnika.⁴⁸ Međutim, nakon nekoliko ukazanih propusta Ženevskih konvencija, 1977. usvojena su dva dopunska protokola na Ženevske konvencije koje se odnose na zaštitu žrtava međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba.⁴⁹

Prema definiciji Dopunskog protokola I o zaštiti civila tijekom međunarodnih sukoba, civili su definirani kao sve osobe koje nisu pripadnici oružanih snaga ili njihovih pomoćnih ili pripadajućih organizacija. Dakle, protokol nalaže da se vojne operacije treba usmjeriti na vojne ciljeve, a civilno stanovništvo mora ostati izvan sfere oružanih napada. Bez obzira radi li se o međunarodnom ili nemeđunarodnom oružanom sukobu, u svakoj situaciji zabranjeno je napadati civile i svaka strana mora poduzeti sve mjere kako bi umanjila nanošenje ozljeda civilima.⁵⁰ Nadalje, navedene su opće i posebne zaštite raznih kategorija civilnih i kulturnih dobara, dobara nužnih za život, zaštita čovjekova okoliša itd. Posebne odredbe propisuju mjere osiguranja koje se moraju poduzeti prilikom napada, kao i mjere usmjerene zaštiti civila od ratnih operacija. Također, zabranjeni su napadi usmjereni na civilno stanovništvo (pojedince ili skupine) radi zastrašivanja ili nekog drugog razloga. Štoviše, zabranjena je i sama prijetnja pribjegavanja represijama.⁵¹

Što se tiče nemeđunarodnih oružanih sukoba, oni tijekom druge polovice 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća posebice bilježe porast pa možemo reći da je većina oružanih sukoba danas nemeđunarodne naravi. Nemeđunarodni oružani sukobi vode se između vladinih snaga i pobunjenika, čiji se ciljevi svode ili na svrgavanje postojeće vlasti, ili na odcjepljenje nekog dijela teritorija zemlje na čijem se području oružani sukob vodi.⁵² Ovu vrstu neprijateljstava

⁴⁷ Fabijanić Gagro, Sandra i Jurašić, Bojan, 2013. *Zaštita civila u modernim oružanim sukobima – međunarodnopravna rješenja u svjetlu razvoja novih tendencija zaštite*, str. 618.

⁴⁸ Ibidem, 2013, str. 620-621.

⁴⁹ Ibidem, 2013, str. 618.

⁵⁰ Ibidem, 2013, str. 622.

⁵¹ Ibidem, 2013, str. 622.

⁵² Ibidem, 2013, str. 625.

karakteriziraju prvenstveno dugotrajnost, surovost, neobučenosť i nedostatnost vojne discipline ustanika, kao i nedostatnost zaštite osoba koje aktivno ne sudjeluju u oružanim sukobima, prvenstveno civilnog stanovništva. Položaj civilnog stanovništva kod nemeđunarodnih oružanih sukoba daleko je nepovoljniji jer se sukobi odvijaju unutar područja jedne države uz nedostatak međunarodnoga nadzora. U takvim okolnostima, civili su često primorani iskazati svoju naklonost jednoj od sukobljenih strana što često dovodi do upotrebe prisile nad njima. Već je rečeno je da se civili u međunarodnim oružanim sukobima definiraju kao osobe koje izravno ne sudjeluju u oružanim sukobima, niti su pripadnici oružanih snaga. S druge strane, u nemeđunarodnim oružanim sukobima civilom se smatra svaka osoba koja nije pripadnik oružanih snaga države ili ne pripada naoružanoj skupini koja predstavlja drugu sukobljenu stranu.⁵³

Tijekom svakog oružanog sukoba izuzetno je važno razlikovati civile od boraca jer su borci izloženi vojnim djelovanjima, dok civili imaju pravo na opću zaštitu i uživaju imunitet od napada. Međutim, u nemeđunarodnim oružanim sukobima vrlo je teško razlikovati civile i pripadnike oružanih snaga jer oružane snage često ne nose prepoznatljivu uniformu pa tako dolazi do češćih pogrešaka u napadu i većeg stradanja civila. Dakle, još jedan razlog za ugroženost civila u nemeđunarodnim sukobima je taj što u mnogim takvim sukobima postoji razlika u oružanju i opremi državnih i ustaničkih oružanih snaga. U tom slučaju, vrlo je teško uočiti razliku između ustanika i civila.⁵⁴

Dopunski protokol II Ženevskih konvencija iz 1977. dodatno štiti civile u nemeđunarodnim oružanim sukobima tako što u svako doba i na svakom mjestu zabranjuje nasilje protiv života, zdravlja i fizičkog i mentalnog blagostanja osoba, osobito ubojstva te okrutne postupke, kao što su mučenje, sakaćenje ili bilo koji drugi oblik tjelesne kazne. Nadalje, zabranjuje kolektivno kažnjavanje, uzimanje talaca, povredu osobnog dostojanstva, osobito uvredljive i ponižavajuće postupke, silovanje, prisilnu prostituciju i bilo koji drugi oblik povrede ćudoređa.

Osim toga, tim je protokolom određeno da je zabranjeno i svako nasilje ili prijetnja nasiljem kojem je svrha teroriziranje civilnog stanovništva.⁵⁵ Također, nameće se obveza sukobljenim stranama da zaštite civile, ne samo od izravnih napada, nego i od opasnosti koje

⁵³ Fabijanić Gagro, Sandra i Jurašić, Bojan, 2013. *Zaštita civila u modernim oružanim sukobima – međunarodnopravna rješenja u svjetlu razvoja novih tendencija zaštite*, str. 626-627.

⁵⁴ Ibidem, 2013. str. 627-628.

⁵⁵ Ibidem, 2013. str. 629.

im prijete od posrednog vojnog djelovanja. Drugim riječima, napadač mora poduzeti sve mjere opreza kako bi zaštitio civilno stanovništvo.⁵⁶

Uvidjeli smo da bi prema ovim međunarodnim pravnim dokumentima civili tijekom oružanih sukoba međunarodnog i nemeđunarodnog karaktera trebali imati zaštićen položaj i potrebnu sigurnost bez obzira na to što se događalo na crtama bojišnice. Međutim, određene kategorije civila zbog svoje posebne ranjivosti imaju pravo na posebnu zaštitu. U tu kategoriju posebne zaštite spadaju žene i djeca. Ta se zaštita manifestira kroz niz općih odredbi o zaštiti civilnog stanovništva koje ne sudjeluje izravno u neprijateljstvima, a velik dio čine upravo djeca. Drugi oblik zaštite zajamčen je kroz posebne odredbe koje su predviđene međunarodnim dokumentima posvećenima samo zaštiti djece.

Do početka Domovinskoga rata, o kojemu je u ovome radu i riječ, objavljena su i usvojena četiri međunarodna dokumenta koja se tiču zaštite i prava djece tijekom oružanih sukoba. Prema tome, oba dopunska protokola uz Ženevske konvencije iz 1949. i Konvencija o pravima djeteta svojim obvezujućim djelovanjem na države koje su ih prihvatile, nastojali su što je više moguće poboljšati status djece i ograničiti njihovo sudjelovanje u oružanim sukobima.⁵⁷

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata iz 1949. sadržava 17 odredbi o zaštiti djece u oružanim sukobima, i to u okviru opće zaštite stanovništva te položaja zaštićenih osoba i postupanja s njima, ali bez navođenja posebnih pravila koja bi se odnosila na djecu koja aktivno sudjeluju u oružanim sukobima. Prema tome, djeca ulaze u kategoriju „svih osoba koje ne sudjeluju u oružanim sukobima“ i prema njima se zahtijeva čovječno postupanje.⁵⁸

Dopunskim protokolima I i II propisan je poseban obzir prema djeci te njihova zaštita od svakog oblika nedoličnog napada. Osim toga, strane u sukobu trebaju se brinuti o djeci i pružiti im pomoć koja im je potrebna, bilo zbog njihove dobi, bilo iz drugih razloga. Međutim, nigdje se ne specificira kakvo je to ponašanje koje predstavlja posebne obzire u odnosu prema djeci. To može značiti ništa više od zahtjeva da se djecu ne zatvara, ne uhićuje, ne novači u oružane snage te da bi djeci u slučaju potrebe trebalo prvoj pružiti pomoć. Propisano je da će strane u sukobu poduzeti sve mjere da djeca koja nisu navršila 15 godina

⁵⁶ Fabijanić Gagro, Sandra i Jurašić, Bojan, 2013. *Zaštita civila u modernim oružanim sukobima – međunarodnopravna rješenja u svjetlu razvoja novih tendencija zaštite*, str. 630.

⁵⁷ Fabijanić Gagro, Sandra, 2008. *Zaštita djece u oružanim sukobima u skladu s rezolucijama vijeća sigurnosti UN-a*, str. 747.

⁵⁸ Ibidem, 2007. str. 750.

ne sudjeluju neposredno u neprijateljstvima i osobito će se uzdržavati od njihova unovačenja u svoje oružane snage. Što se tiče evakuacije djece, navodi se da nijedna strana u sukobu neće preuzeti evakuaciju djece u stranu zemlju, osim vlastitih građana, i to samo u iznimnim slučajevima. Osim toga, kada dođe do evakuacije, djeci je potrebno osigurati vjerski i moralni odgoj svakom onako kako to žele njihovi roditelji.⁵⁹

Konvencija o pravima djeteta, sporazum kojega su usvojili Ujedinjeni narodi 1989. sadrži obaveze i popis dječjih prava koje su države potpisale kako bi zaštitile djecu te zajednički odredile što treba učiniti da bi svako dijete raslo i razvijalo se u odraslu osobu. Posebno je važno istaknuti da je Konvencija prvi dokument u kojemu se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu. Konvencija je pravni akt koji ima snagu zakona i obvezuje stranke na pridržavanje njezinih odredaba te uključuje pravo nadziranja primjene u državama koje su ju prihvatile i ratificirale. Prema Konvenciji, dječja prava su prava kojima se štite sve osobe mlađe od 18 godina. Svako dijete ima pravo na život, identitet, obrazovanje, roditeljsku i zdravstvenu skrb, hranu, igru, zaštitu i još mnogo toga.⁶⁰

Konvencijom o pravima djeteta propisano je da će države stranke poduzeti sve potrebne mjere da zaštite dijete od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloraba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja, uključujući spolno zlostavljanje. Isto tako, člankom 37. propisano je da će se države stranke pobrinuti da niti jedno dijete ne bude podvrgnuto mučenju ili drugom okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kazni. Osim toga, niti jednom se djetetu neće se nezakonito i proizvoljno oduzeti sloboda. Što se tiče prava i zaštite djece tijekom oružanih sukoba, Konvencija je odredbom članka 38. pokušala ublažiti posljedice oružanih sukoba za dijete. Tom se odredbom, države potpisnice obvezuju da će poštovati i jamčiti poštovanje pravila međunarodnog humanitarnog prava koja se primjenjuju u oružanim sukobima i koja se odnose na djecu. Poduzet će se sve korisne mjere kako djeca mlađa od 15 godina ne bi bila izravno uključena u neprijateljstva. Države su obvezne suzdržati se od novačenja osoba mlađih od 15 godina, a ako se radi o osobama koje su starije od 15, ali mlađe od 18 godina, nastojat će se prednost pri novačenja dati najstarijima. Dakle, zaključujemo da ove odredbe samo potvrđuju one odredbe koje su već propisane Dopunskim protokolima I i II. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata.

⁵⁹ Fabijanić Gagro, Sandra, 2008. *Zaštita djece u oružanim sukobima u skladu s rezolucijama vijeća sigurnosti UN-a*, str. 751.

⁶⁰ *Konvencija o pravima djeteta*, UNICEF, <https://www.unicef.org/croatia/konvencija-o-pravima-djeteta>, (pristupljeno 8. srpnja 2022).

4. Djeca u oružanom sukobu: Domovinski rat

„Starci mogu započinjati ratove, ali djeca će pisati povijest.“

- Ray Merritt

Moderne oružane sukobe karakterizira visok postotak civilnih žrtava, među kojima su žene i djeca, a položaj djece u takvim okolnostima postaje iznimno kompleksan. Nakon obrade pravne zaštite civila u oružanim sukobima zaključujemo da se u takvim neprijateljstvima djeca smatraju posebnom kategorijom civila koji zahtijevaju dodatni oblik zaštite, a izdavanjem Konvencije o pravima djeteta 1989., ona imaju svoja prava. Dakle, s jedne strane naglašava se koncept postupanja u zaštiti interesa djece, a s druge strane oružani sukob je područje lišeno većine osnovnih humanih vrednota.⁶¹ Pridržavanjem načela humanitarnog prava i osnovnih načela zaštite ljudskih prava, sukobljene oružane snage trebale bi djelovati ka smanjenju utjecaja sukoba na osobe koje nisu s njime usko povezane. Međutim, prečesto se oružane snage služe iskorištavanjem i ponižavanjem civila, uključujući djecu, kao sastavnim dijelom vojne ili političke strategije. Prema tome, jesu li dječja prava uvažena i kako su djeca preživjela, proživjela ili doživjela Domovinski rat, saznat ćemo u ovom poglavlju.⁶²

U ratnim sukobima, djeca su protiv svoje volje barem posredno žrtve. Ona su zbog svojega položaja najranjivija, najnezaštićenija i kao takva izložena teškim stradanjima. Kada govorimo o djeci kao o žrtvama, prvenstveno valja odgovoriti na pitanje zašto djecu smatramo žrtvama, a ne stradalnicima Domovinskoga rata? Prema definiciji suvremene viktimologije ili žrtvoslovlja koju navodi Igor Graovac u radu *Dilema viktimologije: žrtve i/ili stradalnici?* pod pojmom žrtve smatraju se civilne i apolitične osobe u ratnim okolnostima koje se ne mogu zvati stradalnicima jer su potpuno nevine, a to su u svakom slučaju djeca.⁶³ Djeca kao žrtve su osobe koje nisu aktivno sudjelovale u borbenim djelovanjima, ali su pretrpjele neku vrstu oštećenja ili su smrtno stradale. Upravo iz tog razloga o djeci govorimo kao o žrtvama, a ne o stradalnicima. Također, viktimologija u širem smislu proučava pojavu, uzroke i posljedice stradanja pa su tako u istraživanju prisutne izravne i neizravne žrtve. Svakako, izravne žrtve odnose se na stradalu ili ranjenu djecu, a neizravne žrtve predstavljaju osobe čija su prava neposredno povrijeđena ili ugrožena izvršenjem nekog kaznenog djela.⁶⁴

⁶¹ Fabijanić Gagro, Sandra 2007. *Zaštita djece u oružanim sukobima u skladu s rezolucijama vijeća sigurnosti UN-a*, str. 748.

⁶² Ibidem, 2007. str.748.

⁶³ Graovac, Igor, 2002. *Dilema viktimologije: žrtve i/ili stradalnici?*, str. 26.

⁶⁴ Ibidem, 2002. str. 28.

Andrija Hebrang u djelu *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku* navodi da su stradanja djece i zločini počinjeni nad njima najteži čin zločina protiv civila uopće.⁶⁵

Usprkos međunarodnim konvencijama koje su načelno štatile djecu i omogućavala im njihova prava, djeca su nažalost stradavala u Domovinskom ratu. Neke od posljedica tog stradavanja nemoguće je ikada otkloniti, jer su djeca bila ubijena, ranjena, otjerana i prognana iz svojih sela i gradova. Osim toga, spaljeni su im ili razoreni domovi, kuće, vrtići, škole, igrališta, socijalne i zdravstvene ustanove, odnosno sve ono što je potrebno za njihov neometani rast i razvoj. Upravo zato, djeca su često smješćavana u javna skloništa, podrume ili druge privremene zaklone gdje im se mogla pružiti kakva takva zaštita i pomoć.⁶⁶

4.1. Ubijena, poginula i ranjena djeca u Domovinskom ratu

Najtragičniji oblik stradavanja djece u ratu i najizravnija njegova posljedica jesu ubijena, poginula i ranjena djeca, žrtve vatrenog oružja i ratnih razaranja. S obzirom na to da je bio velik broj poginule/ubijene i ranjene djece tijekom 1991. koja je ujedno najtragičnija i najkrvavija godina rata, već 1992. počinju se objavljivati podaci o katastrofalnim dječjim stradanjima kako bi reagirala međunarodna zajednica, pružila pomoć i zaštitila djecu tijekom započete agresije na Hrvatsku. Godine 1992. objavljene su dvije knjižice *Djeca u ratu* i *Djeca – žrtve rata u Hrvatskoj* pod pokroviteljstvom Ministarstva obrane Republike Hrvatske. Autori knjižica su ekipa stručnjaka Ministarstva zdravstva Republike Hrvatske: Tomislav Bunjevac, Gordana Kuterovac i Miomir Žužul psiholozi s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Vlatka Mejaški-Bošnjak, doktorica medicine i pedijatrica, Vlasta Hiršl-Hecelj, epidemiologinja s Klinike za dječje bolesti Zagreb, Ana Ivanišin, doktorica medicine te Neven Šikić, doktor medicine i neurolog. Oni su, koristeći se podacima Glavnog sanitetskog stožera RH i izvješća zdravstvenih ustanova, objavili broj poginule/ubijene i ranjene djece u razdoblju od 18. kolovoza 1990. do 24. ožujka 1992., tj. neposredno nakon potpisivanja Sarajevskog primirja.⁶⁷

Prema njihovim podacima, prva izravna dječja žrtva je djevojčica od 16 godina koja je ubijena 5. srpnja 1991. u selu Gornja Budinčina pokraj Petrinje. Do tog je datuma bilo ranjeno šestero djece. Nakon toga, tragična se kronologija dječjih stradanja u ovom ratu nastavlja: do kraja rujna već je poginulo/ubijeno 17 djece, a 100 ih je ranjeno. U listopadu se broj stradale

⁶⁵ Hebrang, Andrija, 2013. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*, str. 120.

⁶⁶ Bunjevac, Tomislav, 1992. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*, str. 7.

⁶⁷ Bošnjak, Mejaški, Vlatka, 1992. *Djeca u ratu* i Bunjevac, Tomislav, 1992. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*

djece udvostručio, a tijekom studenog i prosinca dječja se stradanja nastavljaju gotovo istim intenzitetom. Do početka siječnja 1992. i potpisivanja primirja u Sarajevu, ubijeno je ili je poginulo 49, a ranjeno 312 djece. Međutim i nakon tzv. primirja broj poginule/ubijene i ranjene djece i dalje nastavlja rasti pa je tako do 24. ožujka 1992. ubijeno 58, a ranjeno 332 djece.⁶⁸

Tablica 1. Ubijena, poginula i ranjena djeca tijekom Domovinskoga rata (od 5. srpnja 1991. do 24. ožujka 1992. godine)⁶⁹

DO DATUMA	UBIJENA/POGINULA DJECA	RANJENA DJECA
05. 07. 1991.	1	6
25. 08. 1991.	2	13
04. 09. 1991.	4	40
19. 09. 1991.	6	64
01. 10. 1991.	17	101
29. 10. 1991.	32	196
12. 12. 1991.	45	282
04. 01. 1992.	49	312
25. 01. 1992.	50	320
29. 02. 1992.	55	327
24. 03. 1992.	58	332

Osim toga, autori su naveli i nekoliko statističkih podataka o stradanju djece tijekom prve godine rata. Prema tome, utvrdili su da je najmlađa žrtva bio dječak od 4 mjeseca, a najstarija djevojčica od 17 godina. Ipak, najviše je stradale djece u dobi od 11-14 godina pa gotovo trećina ukupnog broja dječjih žrtava pripada ovoj dobnoj skupini. Što se tiče spola djece, dječaci su stradavali znatno češće nego djevojčice, pa ih je 65% od poginule djece i čak 71% od ukupnog broja ranjene djece. Pretpostavlja se da je to zato što je drugačiji način igre i života dječaka nego djevojčica jer su dječaci više bili zainteresirani za pronađene zaostale eksplozivne naprave pa su tako, nažalost, više i stradavali. Nadalje, autori navode da je najveći broj stradale djece s područja Istočne Slavonije, odnosno 24 ili 41.4% od ukupno

⁶⁸ Bunjevac, Tomislav, 1992. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*, str. 14.

⁶⁹ Ibidem, 1992. str. 15.

poginule i 147 ili 44.3% od ukupnog broja ranjene djece. S obizom na uzrok i vrstu ozljede, većina je djece poginula ili bila ranjena izravnim djelovanjem vatrenog oružja i oruđa, tj. eksplozijama tenkovskih, topovskih ili minobacačkih granata ili bombardiranjem odnosno raketiranjem iz zraka. Znatno je manji broj djece dobio strijelne ozljede pogotkom pušćanih projektila, a nešto ih je više stradalo od kompliciranih prijeloma i kontuzija. Isto tako, ne tako rijedak uzrok stradavanja djece bila su ranjavanja i samoranjavanja aktiviranjem eksplozivnih naprava (ručnih bombi, nagaznih mina, neeksplozivnih granata i sl.).⁷⁰

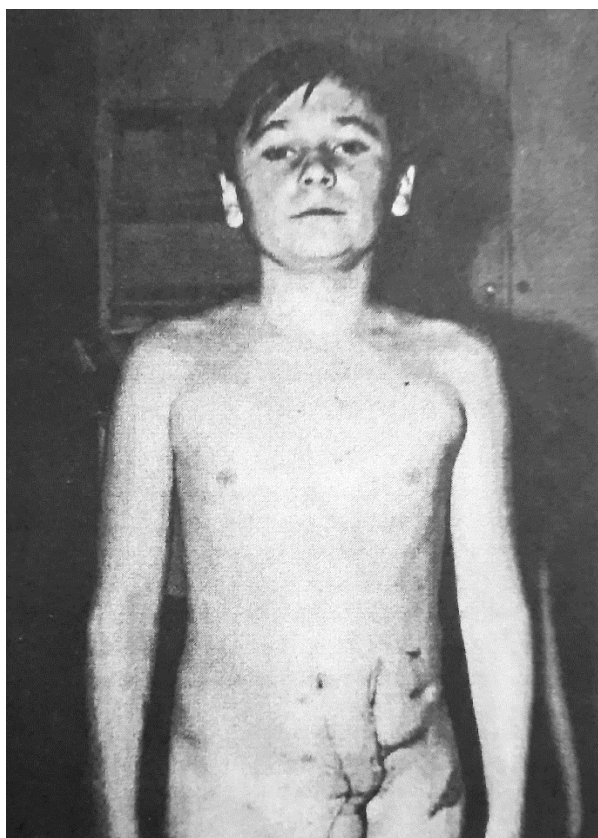

Slika 1. Trogodišnja Martina B. iz Vinkovaca, ranjena 1. studenog 1991. godine u svojoj kući, eksplozijom minobacačke granate

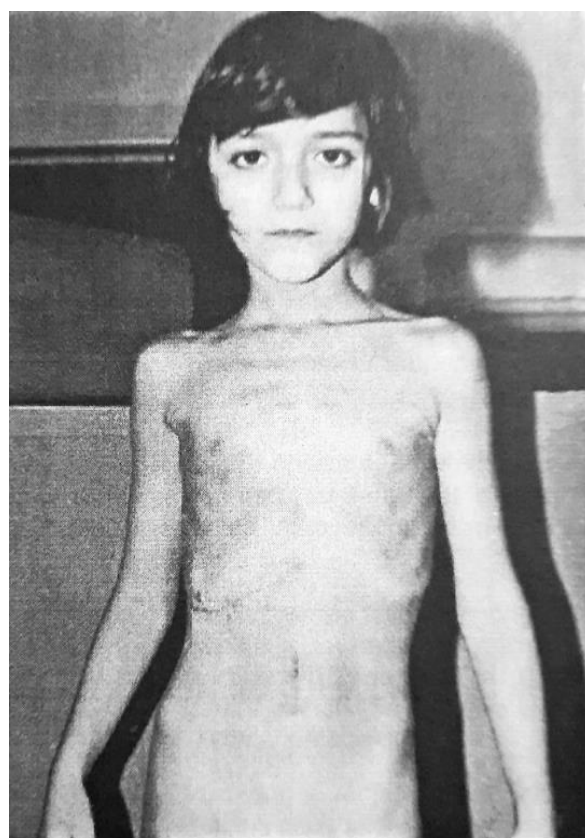
Sljedeće podatke o broju poginule/ubijene i ranjene djece objavila je epidemiologinja Vlasta Hiršl u okviru zbornika radova *Stradanja djece u Domovinskom ratu* koji je izdan 1994., a njegovi su autori isti stručnjaci koji su urednici i prethodne dvije knjižice, uz nekoliko drugih. Dakle, Hiršl samo proširuje podatke zaključno s 5. studenom 1993. godine. Autorica navodi da se broj dječjih žrtava i dalje povećava. Do tada je u Hrvatskoj poginulo/ubijeno više desetina, a ranjeno više stotina djece, pa ona čine više od 3% poginulih/ubijenih i više od 6% od ukupnog broja ranjenih civila. Dalje, u njezinu su radu prisutne i neke izmjene već objavljenih podataka, pa tako prema novijim podacima do 29. listopada 1991. nije poginulo/ubijeno 32 djece, već 51. Isto tako, nije ranjeno 196 djece, već

⁷⁰ Bunjevac, Tomislav, 1992. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*, str. 14-18.

gotovo stotinu više, 282. Dalje, nakon potpisivanja Sarajevskog primirja prema podacima koje navodi Tomislav Bunjevac, poginulo/ubijeno je 49 djece, a prema novijim podacima gotovo duplo više, 96.⁷¹ Isto tako, Bunjevac navodi da je zaključno s 24. ožujka 1992. poginulo/ubijeno 58 djece, a Hiršl navodi da je do 25. travnja 1992. poginulo/ubijeno 114 djece, a 544 ih je ranjeno. Do kraja 1992. poginulo je 156 djece, a ranjeno 670. Tijekom treće godine rata, 1993., zaključno s 5. studenim, poginulo/ubijeno je još 15 djece pa tako ukupan broj iznosi 171 poginulo/ubijeno dijete, a 712 ranjenih. Što se tiče dobi i spola, i dalje najviše stradavaju djeca u dobi od 11 do 17. godina, pretežno dječaci. Istočna Slavonija i dalje prevladava po broju poginule i ranjene djece, ali velik broj ubijenih je i u Zagrebu, Dubrovniku te Kordunu. Naposljetku, autorica Vlasta Hiršl navodi da ukupne brojke ranjene i poginule/ubijene djece odnose samo na registrirane slučajeve. Računa se da su stvarne „brojke“ veće za oko 20-30%.⁷²

Slika 2. Dvanaestogodišnji Saša K., iz Osijeka, ranjen u listopadu 1991. u svom dvorištu eksplozijom topovske granate

Slika 3. Jedanaestogodišnja Dragana J., iz Vinkovaca, ranjena u rujnu 1991. od eksplozije

⁷¹ Hiršl, Vlasta, 1994. *Epidemiološki podaci o dječjim stradanjima*, str. 30.

⁷² Ibidem, 1994. str. 31-32.

Tablica 2. Revdirani podatci – poginula/ubijena i ranjena djeca tijekom Domovinskoga rata
(od 5. srpnja 1991. do 24. ožujka 1993. godine)⁷³

DO DATUMA	POGINULA/UBIJENA DJECA	RANJENA DJECA
05. 07. 1991.	1	8
25. 08. 1991.	3	19
04. 09. 1991.	5	51
19. 09. 1991.	11	95
01. 10. 1991.	25	153
29. 10. 1991.	51	504
12. 12. 1991.	82	425
04. 01. 1992.	96	475
29. 02. 1992.	105	504
25. 04. 1992.	114	544
17. 06. 1992.	135	590
30. 07. 1992.	143	615
28. 09. 1992.	153	652
31. 12. 1992.	156	670
31. 03. 1993.	163	688
04. 06. 1993.	166	701
23. 08. 1993.	169	706
05. 11. 1993.	171	712

Još jedno djelo koje se bavilo podacima o poginuloj/ubijenoj i ranjenoj djeci objavljeno 1994. je *Spasite naše duše – Djeca u Domovinskom ratu 1991.-1994.* autora Branimira Fagača. Književnik i novinar, Fagač u svom djelu navodi neka imena poginule/ubijene i ranjene djece u Vukovaru, Vinkovcima, Osijeku i okolici, raznim dijelovima Istočne Slavonije, Zapadnoj Slavoniji te karlovačkom, zadarskom, šibenskom, splitskom i dubrovačkom području u razdoblju od 26. kolovoza 1991. do 10. travnja 1992. godine. Koristeći se podacima Instituta za zaštitu majki i djece, prikupljenim od Glavnog

⁷³ Hiršl, Vlasta, 1994. *Epidemiološki podaci o dječjim stradanjima*, str. 32.

sanitetskog stožera RH i Hrvatskog Crvenog križa zaključno s 1993. godinom, autor potvrđuje broj poginule/ubijene i ranjene djece koji navodi Vlasta Hiršl te dodaje da je 43 djece s trajnim invaliditetom, a na 12 njih morala je biti izvršena amputacija ekstremiteta. Osim toga, bez jednog roditelja ostalo je čak 3 724 djeteta, a bez obaju 41 dijete. Izvješća Instituta za zaštitu majki i djece u Zagrebu govore da je osmero ranjene djece prilikom ranjavanja ostalo i bez majke, koja je tada poginula.⁷⁴

Zaključujemo da su navedeni autori u svojim djelima prikupljali i objavljivali podatke o poginuloj/ubijenoj i ranjenoj djeci tijekom prve tri godine rata. Nakon toga, 1995. objavljen je znanstveni rad autorice Marine Ajduković koja navodi još neke podatke o poginuloj/ubijenoj i ranjenoj djeci zaključno s 1995. godinom. Prema tome, ukupno je 254 djece poginulo ili je ubijeno, a čak 969 njih je ranjeno. Tipične ozljede su rane vrlo velike površine, razderano tkivo, duboke rane i ozbiljne višestruke povrede. U najvećem broju slučajeva uzrok ranjavanja bile su eksplozije ili prostrijele za vrijeme artiljerijskog ili zračnog napada, a posljedično tomu, 90 djece ostat će potpuni invalidi.⁷⁵

Obuhvaćajući podatke navedenih autora i njihovih djela dobili smo uvid u broj poginule/ubijene i ranjene djece od 1991. do 1995. godine. Međutim, konačnim završetkom Domovinskoga rata smatra se mirovna reintegracija Podunavlja koja je ostvarena tek u siječnju 1998., dakle tri godine nakon. Prema tome, ukupan broj poginule/ubijene i ranjene djece u periodu od 1991. do 1998. objavio je petnaest godina nakon završetka rata, Andrija Hebrang, ratni ministar zdravstva u Vladi Republike Hrvatske i predsjednik Glavnog stožera saniteta RH. Hebrang navodi da je tijekom Domovinskoga rata poginulo/ubijeno ukupno 345 djece, odnosno 4,8% od ukupnog broja poginulih/ubijenih civila. Ranjeno je 1 184 djece, tj. 12% od ukupnog broja ranjenih civila.⁷⁶ Također, Hebrang navodi da su podaci o djeci prikupljeni iz 49 središta za prikupljanje informacija diljem Hrvatske. Međutim, njegova se evidencija donekle razlikuje od nekih do sada objavljenih, a do odstupanja dolazi zbog različitih metoda prikupljanja podataka. To se posebno odnosi na smrtno stradalu djecu, jer postoje razne metode procjene uzroka stradavanja. Također, razlike u evidencijama postoje i zbog razdoblja u kojem su bilježeni podaci.⁷⁷

Evidencija smrtno stradale djece koju je iznio Andrija Hebrang sadrži imena djece koji su poginula tijekom artiljerijskih i zračnih napada. Nakon završetka vojnih djelovanja

⁷⁴ Fagač, Branimir, 1994. *Spasite naše duše. Djeca u Domovinskom ratu 1991.-1994.*, str. 12-30.

⁷⁵ Ajduković, Marina, 1995. *Djeca u ratu u Hrvatskoj*, str. 295.

⁷⁶ Hebrang, Andrija, 2013. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*, str. 121.

⁷⁷ Ibidem, 2013. str. 121.

stradavala su djeca od pronađenih mina i različitog oružja. Zbog toga se u konačnom popisu broj poginule/ubijene djece znatno povećava. Tako Hebrang, koristeći se podacima *Registra djece poginule uslijed ratnih razaranja u Republici Hrvatskoj*, navodi podatak od 402 poginule/ubijene djece, uz napomenu da ni taj broj nije konačan. Od toga broja 70% je stradalo izravno od neprijateljskih projektila, a 30% od neizravnog ratnog djelovanja kao što je igranje ručnim bombama i drugim oružjem. Također, Hebrang navodi da je prema evidenciji Glavnog stožera saniteta 108 djece ostalo trajnim invalidima, ali taj se podatak odnosi na procjene neposredno nakon prve faze akutnog liječenja i zato ne odgovara konačnim rezultatima liječenja.⁷⁸

Najnovije podatke o broju smrtno stradale djece iznijeli su Miljenko Brekalo i Ivan Stipić u svom radu *Slavonskobrodska djeca žrtve Domovinskog rata kao posljedica rata za bosansku Posavinu 1992. godine*. Oni su, koristeći se podacima iz a Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata koje im je u travnju 2021. mailom poslao njegov ravnatelj Ante Nazor, naveli da je u Hrvatskoj ukupno smrtno stradalo najmanje 381 dijete. Od toga broja 317 djece stradalo je na slobodnom području RH (u taj broj uključeno je i 19 djece Hrvata stradalih na okupiranom području – 18 ubijenih i jedan nesretan slučaj, te jedno dijete srpske nacionalnosti koje se nalazi na popisu KBC-a u Osijeku iako je stradalo na tada okupiranom području). Pritom je smrt 181 djeteta izravna posljedica rata (granatiranje, neposredno ubojstvo ili poginuli u akciji), smrt 4 djece neizravna je posljedica rata, 85 djece stradalo je nesretnim slučajem, ali je njihova smrt također neizravno uzrokovana ratom (igra nađenim minsko-eksplozivnim sredstvima, igra oružjem...), 7 djece vode se kao nestala, za 8 djece uzrok stradanja nije poznat, 15 djece počinilo je samoubojstvo, a 17 djece na popisu nesumnjivo je stradalo u vrijeme rata, ali je upitno koliko njihova smrt ima veze s ratnim djelovanjem.⁷⁹

U popisu HMDCDR-a je i 64 djece smrtno stradalo na okupiranom području RH (63 srpske narodnosti i 1 musliman). Od toga je 10 poginulo od granatiranja, 2 od granatiranja, ali tzv. prijateljske vatre, za 1 nije poznat uzrok stradanja, 24 stradalo je nesretnim slučajem, 1 dijete nestalo je u operaciji *Oluja*, 7 su poginuli „u akciji“ kao pripadnici SVK-a, 14 djece počinilo je samoubojstvo, 1 je ubijeno tijekom borbi u Petrinji, 3 je ubijeno ili poginulo u operaciji *Bljesak*, a 1 malodobnica ubijena je od nevjenčanoga supruga, pripadnika SVK-a.

⁷⁸ Hebrang, Andrija, 2013. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*, str. 122-123.

⁷⁹ Brekalo, Miljenko i Stipić, Ivan, 2021. *Slavonskobrodska djeca žrtve Domovinskog rata kao posljedica rata za bosansku Posavinu 1992. godine*, str. 386.

Uz taj broj provjerava se okolnost smrti još 10 djece jer postojeći izvor o njihovoj smrti nije pouzdan.⁸⁰

U konačnici, što se tiče smrtno stradale i ranjene djece tijekom Domovinskoga rata možemo zaključiti da iako je Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija neposredno prije početka Domovinskoga rata potpisala Konvenciju o pravima djeteta, iz priloženog je jasno vidljivo da se njezinih odredaba nije pridržavala. Dakle, tijekom konstantnih vojnih napada na civilna naselja i stambene zgrade smrtno je stradao ili je ranjen uistinu velik broj djece. Nažalost, za te masovne zločine nad djecom nitko nije odgovarao niti je osuđen.⁸¹

4.2. Djeca kao izbjeglice i prognanici

Iako je velik broj poginule/ubijene i ranjene djece, ipak najbrojnije žrtve rata su prognana i izbjegla djeca. Za početku valja definirati razliku između ova dva, naizgled slična pojma. Naime, prema Konvenciji o statusu izbjeglica iz 1951. izbjeglice se definiraju kao građani koji su zbog određenih okolnosti, kao što je u ovom slučaju rat, pobjegli iz svoje države i nastanili se u drugoj državi. Dakle, izbjeglice svojevolumno napuštaju svoju zemlju, ali ne slobodnom voljom, nego pod pritiskom očekivanih budućih prijetnji ili straha od još većih neprijateljstava nego što su već doživjeli. Život i kvaliteta života su im ugroženi i zbog toga se ne mogu ili ne žele vratiti u svoju zemlju.

S druge strane, prognanici su osobe koje protiv svoje volje iseljavaju iz kraja ili države gdje su živjeli, a uzrok tomu je izravna naredba, odnosno prijetnja od strane agresora. Prema tome, osnovna razlika je u tome što izbjeglice svojevolumno (ali ne slobodnom voljom) napuštaju svoju državu i odlaze u drugu, a prognanici su na to prisiljeni.⁸²

Na temelju podataka i procjena Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH kao i podataka o strukturi stanovništva Republike Hrvatske, procjenjuje se da je do kraja ožujka 1992. ukupan broj prognanika i izbjeglica iz ratom ugroženih područja bio veći od 710 000 osoba. Od tog broja na području Republike Hrvatske bilo je registrirano 325 806 osoba, dok su se ostali nastanili izvan granica RH. Prema tim procjenama najviše se prognanika-izbjeglica nalazilo u Srbiji, Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj itd. Od tog broja, gotovo polovica

⁸⁰ Brekalo, Miljenko i Stipić, Ivan, 2021. *Slavonskobrodska djeca žrtve Domovinskog rata kao posljedica rata za bosansku Posavinu 1992. godine*, str. 386.

⁸¹ Hebrang, Andrija, 2013. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*, str. 124.

⁸² Anić, Josip et al., 1992. *Prognana i izbjegla djeca u Zagrebu*, str. 13-15.

bila su djeca. Krajem te godine u RH bilo je oko 350 000 prognane i izbjegle djece, a prema podacima Ureda za žrtve rata 1995. bilo je još 45 000 prognane i 58 000 izbjegle djece.⁸³

Usprkos zajedničkom iskustvu napuštanja svoje domovine, djeca izbjeglice nisu homogena populacija. Spol i dob djeteta bitno utječu na njegovo iskustvo, jednako kao i činjenica je li dijete izbjeglo samo ili u pratnji roditelja ili članova obitelji. S obzirom da dijete mijenja dotadašnji način života i sredinu u kojoj je odrastalo, jasno je da je period izbjeglištva vrlo stresan za dijete. Prema tome, kako bi se dijete socijaliziralo i integriralo u novu sredinu, u tom procesu prilagodbe vrlo je važna uloga roditelja, posebice majke, ali i institucija kao što su crkva ili škola. Međutim, sposobnost djeteta izbjeglice da izbjegne stres, zanemari prijetnju i nastavi normalno funkcionirati najviše ovisi o njegovu karakteru i razumijevanju pojedine situacije.⁸⁴ Za razliku od izbjeglica čiji je položaj (u teoriji) određen i zaštićen pravnim mandatom Visokog komesarijata UN-a za izbjeglice, prognanici nemaju taj zaštićeni status. Sudbina te djece ovisi o mogućnostima i akcijama vlade one zemlje u kojoj se vodi rat pa tako položaj prognanih osoba nerijetko karakteriziraju siromaštvo, narušeno fizičko i psihičko zdravlje te cijeli niz deprivacija kao što su gubitak prava, sigurnosti, vlastitoga doma i načina života. U svakom slučaju, prema tumačenju Tomislava Bunjevca izbjeglice i prognanici predstavljaju „tihu većinu“ civilnih žrtava Domovinskoga rata jer postoji velika vjerojatnost da će im napuštanje vlastitoga doma i život u izbjeglištvu, odnosno progonstvu, ostaviti trajne psihološke posljedice.⁸⁵

4.3. Psihološke posljedice i dječja ratna trauma

Svaki rat ostavlja na dijete veće ili manje psihološke posljedice jer djetinjstvo i život u takvom okruženju predstavlja situaciju kronične opasnosti koja neprekidno narušava djetetovu potrebu za sigurnošću i zaštitom koje mu pruža obitelj i dom. Umjesto oaze mira i sigurnosti, djetinjstvo djece koja žive u ratom zahvaćenim područjima, ali i onima koji to nisu, prepuno je prijetnji i opasnosti. To se, naravno negativno odražava na djetetovu psihu jer, zbog svoje dobi, dijete nije u mogućnosti razumjeti i suočiti se s onim što se događa oko njega. Gordana Kuterovac u članku *Žalovanja zbog gubitka u ratu* navodi da je „glavna značajka u ratu gubitak“.⁸⁶ Prema tome, tijekom ratnih okolnosti dijete gubi sigurnost i povjerenje u svijet koji ga okružuje, bespomoćno je i gubi kontrolu. Osim toga, ako je dijete ranjeno, prisutan je

⁸³ Hebrang, Andrija, 2013. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*, str. 123.

⁸⁴ Anić, Josip et al., 1992. *Prognana i izbjegla djeca u Zagrebu*, str. 19-25.

⁸⁵ Bunjevac, Tomislav, 1992. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*, str. 32.

⁸⁶ Kuterovac, Gordana, 1994. *Žalovanja zbog gubitka u ratu*, str.110.

gubitak fizičke sposobnosti, doma i zajednice u kojoj je dijete do sada živjelo. Međutim, možda najveći gubitci za dijete tijekom rata su smrt bliskih osoba ili odvajanje od njih.⁸⁷

Rat je kao djelo čovjeka posebno poguban jer može narušiti osnovni djetetov stav prema ljudima i svijetu oko njega. Nemogućnost zadovoljenja osnovnih potreba izazvanih ratnom oskudicom u mjestima pod dugotrajnom opsadom i nepovoljni uvjeti boravka u skloništu, strah, anksioznost i zabrinutost roditelja za vlastiti život i život djeteta i drugih članova obitelji, sve to dovodi do osjećaja nesigurnosti kod djeteta. Zbog svoje kognitivne, socijalne i emocionalne nezrelosti, dijete može početi gledati na svijet kao opasan i nepredvidljiv, a na ljude kao nepouzdan i neprijateljski orijentirane. Dijete vidi kako ljudi ubijaju, muče i odvođe njihove rođake, prijatelje i susjede prema nekim svojim, za dijete nerazumljivim zakonima. Za Domovinski rat posebno je karakteristično da su dojučerašnji susjedi i roditelji njihovih školskih kolega i prijatelji postali iznenada neprijatelji, ubojice i oni koji tjeraju djecu iz njihovih vlastitih domova.⁸⁸ U takvim okolnostima dijete često doživljava traumu koja se zbog određenih psiholoških čimbenika (stres, strah, anksioznost, bespomoćnost) odražavaju na djetetovo tjelesno, emocionalno i duševno stanje. U psihološkom smislu, dakle dječja ratna trauma predstavlja iznenadan i intenzivan događaj koji nadilazi dječje zaštitne mehanizme i izaziva emocionalne, neurotske i psihosomatske poremećaje.⁸⁹

Što je traumatično za dijete ovisi o njemu samome, o dobi, spolu, ali ponajviše o njegovu subjektivnu doživljaju i iskustvu. Međutim, možemo se složiti da je ubojstvo roditelja ili djetetu bliskih osoba jako traumatično po dijete jer dijete gubi voljene osobe i osjećaj sigurnosti koje je imalo uz njih. Prema podacima koje navodi Andrija Hebrang, bez jednog roditelja ostalo je 4 285 djece, a bez oba 54 djece.⁹⁰ Iako je gubitak člana obitelji uvijek bolan i izaziva žalovanje djece, posebno treba izdvojiti slučajeve u kojima je dijete ne samo doživjelo već i bilo svjedokom smrti bliske osobe. Nazočnost prilikom ubojstva člana obitelji bolno je i zastrašujuće iskustvo djeteta te ostavlja vjerojatno najveću i najtežu psihološku traumu.⁹¹ Osim toga, ranjavanje roditelja ili djeteta samoga također je vrlo traumatično jer se dijete, zbog odlaska u bolnicu radi liječenja, odvaja od roditelja. Isto vrijedi i za djecu izbjeglice ili prognanike koji napuštaju svoj dom i okolinu bez pratnje roditelja ili

⁸⁷ Kuterovac, Gordana, 1994. *Žalovanja zbog gubitka u ratu*, str. 110-111.

⁸⁸ Ibidem, 1994. str. 112.

⁸⁹ Bunjevac, Tomislav, 1992. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*, str. 33.

⁹⁰ Hebrang, Andrija, 2013. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*, str. 123.

⁹¹ Kuterovac, Gordana, 1994. *Žalovanja zbog gubitka u ratu*, str. 114.

skrbnika. Prema tome, razdvajanje od najbližih ili njihov gubitak zbog smrti, gotovo da su sinonimi za rat, a oni gotovo uvijek imaju negativne posljedice na djetetovo psihičko zdravlje. Uz to, veliki izvor stresa može biti i neizvjesnost sudbine najbližih i osjećaj straha za njih bez obzira je li dijete s roditeljima ili odvojeno od njih.⁹² Pri tomu, valja napomenuti da je ponavljano izlaganje bilo kojem od navedenih traumatskih događaja, sigurno bolnije od pojedinačnog.⁹³ Dakle, možemo zaključiti da rat i nesigurne okolnosti izazivaju visok stupanj straha, boli, tuge i osjećaja bespomoćnosti kod djece jer ona, sukladno svojoj dobi i ranjivosti, situacije u kojima se nalaze doživljavaju i podnose puno teže od odraslih.

Isto tako, kako će dijete reagirati na određene nasilne i traumatične događaje koje vidi ili doživi ovisi o njemu samome. Međutim, istraživanja su pokazala da su neke od najčešćih reakcija djece na ratne traume i izloženost jakim stresovima tjeskoba i strah, odnosno kao što smo već naveli strah od odvajanja, strah za roditelje ili skrbnike ili za sebe samoga. Osim toga, prisutne su pretjerane i uznemirujuće fantazije i misli. Dijete pretjerano razmišlja o događajima koje čuje, vidi pa čak i namiriše te mu oni ulaze u podsvijest. Dalje, kako je često okupirano ratnim okolnostima dijete ima poteškoće u koncentraciji i pažnji. Isto tako, dijete se može izolirati, žalovati i biti depresivno. Sve to također može rezultirati pretjeranom povučenošću ili osjećajem krivnje. Suprotno tomu, obzirom da se dijete ponaša kako vidi i uči od roditelja i okoline, ono se može ponašati i agresivno. Uz sve navedeno prisutni su još i poremećaji spavanja kao što su nesanica i noćne more te psihosomatski poremećaji, primjerice glavobolja, omaglice, tikovi itd.⁹⁴

U ovom kontekstu, važno je spomenuti još jedan poremećaj koji se javlja i kod odraslih i kod djece, a to je posttraumatski stresni poremećaj (PTSP). Taj se poremećaj javlja nakon doživljene jake traume čiji intenzitet nadilazi granice uobičajenog ljudskog iskustva. Poremećaj se ne javlja odmah nego naknadno, čak nekoliko mjeseci ili godina nakon pretrpljene jake traume. Situacije u kojima dijete može dobiti taj poremećaj su npr. ozbiljna prijetnja djetetovu životu ili tjelesnom integritetu, ugrožavanje života djetetovih roditelja ili njemu emocionalno važnih osoba, iznenadni gubitak drage osobe, gubitak doma, prisutnost nečijem ubojstvu, mučenju ili ranjavanju i sl. Što se tiče kliničke slike ovog sindroma, ona je vrlo šarolika. Međutim, djetetu se obično ponavljano i uznemirujuće vraćaju pojedini prizori ili detalji traumatskog događaja. Nadalje, dijete se opsesivno igra, ne može normalno zaspati ili se boji samo spavati, pojavljuju mu se iritirajući i zastrašujući snovi, strah ga je odvajanja

⁹² Kuterovac, Gordana, 1994. *Žalovanja zbog gubitka u ratu*, str. 114.

⁹³ Bunjevac, Tomislav, 1992. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*, str. 33

⁹⁴ Ibidem, 1992. str. 35.

od emocionalno bliskih osoba te strah bilo kakvih događanja koji mogu simbolizirati ili asociirati sličnost s proživljenim traumatskim poremećajem.⁹⁵

4.4. Dječji crtež kao doživljaj rata

Dječji crteži daju nam mogućnost otkrivaju nam značajne psihološke aspekte njihovih stvaralaca. Slobodno izražavanje crtežom djeci pruža priliku da njima izraze svoj unutarnji svijet, svoje težnje i maštanja. Također, crtež ima smisao komunikacije jer nam njime dijete nešto govori o sebi, o svijetu koji ga okružuje kao i o tome kako dijete taj svijet doživljava. Danas smatramo da dijete crta ono što osjeća, radije nego ono što vidi i zna. Prema tome, crtež je simbolički izraz jer njime dijete daje vanjsku ekspresiju svojim unutarnjih misli i osjećaja. Oblici i boje u dječjim crtežima odražavaju želje, osjećaje i maštanja više negoli objektivnu stvarnost. Poznato je da u tematici dječjih crteža prevladavaju likovi ljudi, djece, cvijeće, životinje, automobili itd. No, to vrijedi za mirnodobne uvjete. S izbijanjem rata u crtežima djece prevladale su teme vezane za rat, teme destrukcije i agresije kao što su razorene i zapaljene kuće, tenkovi, topovi, avioni, bombe i naoružani vojnici. Prema tome, kroz dječje crteže postajemo svjesni kako djeca proživljavaju i doživljavaju rat.⁹⁶

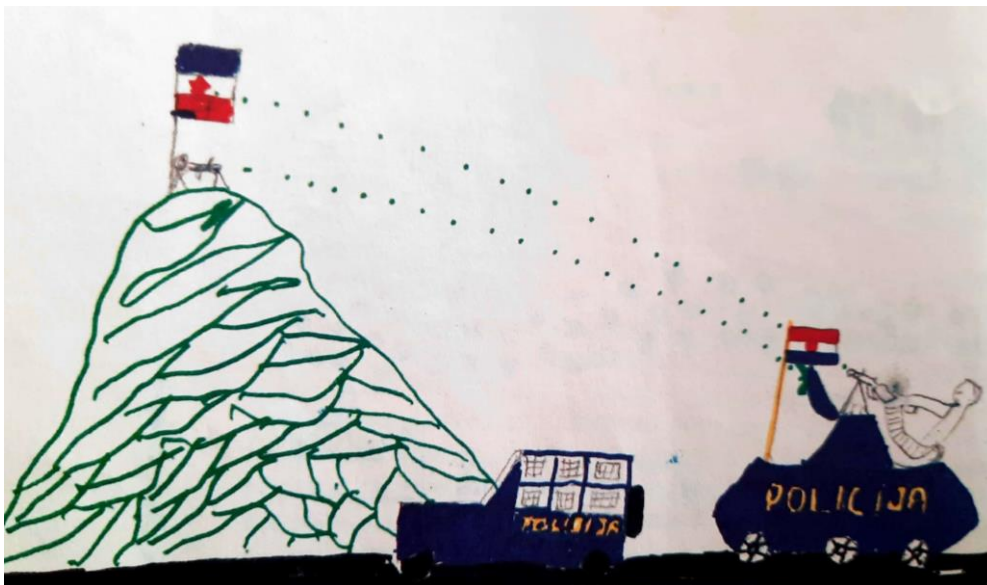
Slika 4. Crtež dječaka Marka iz Kijeva

Stručnjaci koji se bave duševnim zdravljem djece uočili su da tematika crteža koje djeca crtaju za vrijeme ratnog stanja ne govori samo o realnim zbivanjima o svijetu u kojemu

⁹⁵ Bunjevac, Tomislav, 1992. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*, str. 36.

⁹⁶ Grgić, Dunja, 1994. *Dječji doživljaj rata kroz slobodni crtež*, str. 93-94.

djeca žive, već i o njihovim tjeskobama, stresovima i traumama. Na crtežima ratom traumatizirane djece uglavnom su prikazivane pojedinosti razaranja i ubojitost oružja. Osim toga, boja se koristila šturo ili su prevladavale tamne nijanse. Na crtežu dječaka Marka iz Kijeva vidimo da je on ipak koristio boje, primjerice crvenu boju, ali samo kako bi bolje dočarao požar i eksploziju koje su prouzrokovali zračni napadi.⁹⁷ Nadalje, na crtežima koje crtaju djeca u svojim podrumima ili skloništima vrlo često su uočljivi simboli nasilja, odnosno prikazani su ljudi, stvari ili životinje koji su agresivni prema ljudima.

Slika 5. Crtež dječaka Mile, 5. razred

Slika 6. Crtež dječaka Kirea, 9 godina

⁹⁷ Grgić, Dunja, 1994. *Dječji doživljaj rata kroz slobodni crtež*, str. 94.

Također, na crtežima mogu biti naglašeni neki simboli koji označavaju traumu, npr. tamno nebo, iskolačene oči, prenaplašena usta i zubi. Primjerice, devetogodišnji Kire crta svoju obitelj s prenaplašenim očima i zubima kako bi što vještije dočarao njihov strah izazvan ratom. Dječji „ratni“ crteži mogu odrediti ključne trenutke njihovih traumatskih doživljaja te pomoći razumjeti okolnosti u kojima je dijete živjelo te zbivanja u svakodnevnom životu. Tako, crtež omogućuje uvid u djetetovu mentalnu reprezentaciju traumatskog sadržaja. Međutim, dječji crtež može biti koristan i u razrješavanju tih traumatskih elemenata djece predškolske ili mlađe školske dobi jer im crtež pruža veći osjećaj zaštićenosti u izražavanju svojih traumatskih doživljaja.⁹⁸

5. Svjedočanstva i sjećanja djece sudionika Domovinskoga rata

Svaki „obični čovjek“, odnosno civil kao sudionik rata, doživio je rat na svoj način. No jedno je sigurno, prisilno je prilagodio svoju svakodnevnicu ratnim uvjetima i pokušao živjeti što normalnijim životom.⁹⁹ Metodom usmene povijesti, odnosno korištenjem svjedočanstava i sjećanja ljudi sudionika Domovinskoga rata nastala su brojna djela koja se obično bave iskustvima vojnika ili pripadnika oružanih snaga, političara, liječnika, ratnih zarobljenika i sl. No, vrlo malo djela posvećeno je svakodnevnom životu i iskustvu obična čovjeka u ratnim okolnostima, a još je manje istih posvećeno djeci.

5.1. Svjedočanstva djece tijekom trajanja Domovinskoga rata

Jedno od prvih djela, ako ne i prvo, koje je zabilježilo svjedočanstva djece tijekom rata je *Ubili su mi kuću* (1991.), književnika Mladena Kušeca. To je djelo zapravo dokumentarna zbirka reporterskih zapisa i dječjih impresija o ratu. Autor je sažeo stvarna ratna svjedočanstva djece iz Dubravica, Lišana Ostrovičkih, Dobre Vode, Lukšića i Prisole kojima je u pet dana srušen dom, selo, grad i sve ono što je dotad činilo njihov život.¹⁰⁰ Simboličan je naslov samoga djela jer je riječi „Ubili su mi kuću“ izgovorila šestogodišnja djevojčica Ruža kojoj kuća predstavlja živo biće, ali je pod utjecajem neprijateljske vatre srušena, odnosno „ubijena“. Dakle, u tom se djelu nalaze zapisi koje je autor slagao od 18. rujna do 8. listopada 1991., razna dječja pisma i pjesmice, bolnička izvješća, fotokopije novinskih naslova i članaka, a posebno se ističu dječji crteži s tematikom rata i autorovi komentari na sve ono što mu djeca pišu, crtaju i govore.

⁹⁸ Grgić, Dunja, 1994. *Dječji doživljaj rata kroz slobodni crtež*, str. 100.

⁹⁹ Seiwert, Nikola, 2016. *Domovinski rat: ratna svakodnevica i oralna historija*, str. 139.

¹⁰⁰ Kušec, Mladen, 1991. *Ubili su mi kuću*.

Kao što smo već prethodno naveli, djeca crtežima iskazuju svoj doživljaj rata, a u ovom slučaju ih još dodatno nadopunjuju svojim osjećajima i strahovima. Posebno je zanimljivo što Kušec zapisuje i tumači dijelove izjava koje su mu djeca izgovorila na mikrofoni ili pisala pisma. Stoga se iz ovoga djela može dosta toga zaključiti o stvarnom dječjem doživljaju rata, odnosno njihovim tadašnjim brigama, strahovima i osjećajima.¹⁰¹

Jedno od prvih svjedočanstava koje Kušec zapisuje je iskustvo dječaka Stipe iz sela Lišani Ostrovički. Dječak opisuje odlazak iz svojega sela, navodi da mu je lijepo, da je sretan, ali mu nedostaje otac i dom:

„Bila je srida. Ja sam se probudio kada je prva granata pala, ona je mene probudila. Ja sam izišao na teracu i tata je vikao da salazim dolje da me ne bi pogodilo. Ja sam sašao. (...) Jedna je žena bila koja je rekla da će se javiti miliciji i da će oni odrediti gdje ćemo ići. Odredili su nas u Cvjetni dom, u starački dom. I tamo smo ošli i bili nekoliko dana i dobili smo vijest da ćemo u Jezera. Otišli smo u Jezera (...) kupamo se, sretni smo, a naši očevi, zapravo tate, ostali su u Lišanima da brane selo. Oni su na onim glavnim kamenima i tu imaju oružje i brane se od srpskih terorista. Ovdje mi je lijepo, ali da sam u Lišanima gonio bih svoju kravu i igrao bih se. Sada kravu čuva otac, kada nije na straži.“¹⁰²

Dalje, autor prenosi riječi desetogodišnjeg dječaka Nevena, također iz Lišana Ostrovičkih koji navodi da je vrlo tužan i žali za svojom školom koja je srušena:

„U mom selu se ratuje. Bili smo potpuno mirni, a jednu večer se počelo pucati. Naša je škola srušena, crkva nam je oštećena. Došao je autobus i utekli smo. Tata je ostao u selu. Nas je rat otjerao, a tatu prisilio da drži mitraljez... Ja sam vrlo tužan... ja se nadam da će ovo malo trajati i da će moje selo biti vedro i veselije. Moje selo se zove Lišani. Živila Hrvatska!“¹⁰³

Isti taj dječak piše i molitvu za svoju domovinu te, prema riječima stručnjaka za dječju književnost Stjepana Hranjeca, „ne uzvraća mržnjom, nego se uzdiže iznad zla – molitvom, za sebe i za neprijatelje“¹⁰⁴:

„Molitva za moju domovinu

Ja molim svim srcem svojim Gospu da sve ljude hrvatske sačuva smrti i pakla. Molim te, da Hrvatska sva sja u zlatu. Molim da sva djeca budu sretna. Molim te, Gospe, daj mome tati u selu da ne bude ranjen ni mrtav. Molim te, umiri srpski narod od prokletosti. Molim te, Gospe, pomoz mi.“¹⁰⁵

Autor navodi da ga rastužuje činjenica što će u tim srušenim selima „svi dječaci i djevojčice, barem sljedećih pedeset godina umjesto lego kockica slagati svoje kamenje, svoje

¹⁰¹ Kušec, Mladen, 1991. *Ubili su mi kuću*.

¹⁰² Ibidem, 1991. str. 18.

¹⁰³ Ibidem, 1991. str. 54.

¹⁰⁴ Hranjec, Stjepan 1998. *Djetinjstvo zasuto granatama*, str. 19.

¹⁰⁵ Kušec, Mladen, 1991. *Ubili su mi kuću*, str. 20.

kuće, vrtić, školu, crkvu, svoj život. Posjećivat će hrvatska groblja ili će na livadama, njivama, na raskrižjima, pred kućama, pred školom, crkvom, paliti svijeće za poginule.¹⁰⁶ Zatim, prenosi riječi djevojčice Kate iz sela Dubravice koje je šaptom i suznih očiju izgovorila na mikrofon:

„Moje selo nalazi se poviše Skradina, Dubravice. Smjestilo se na brežuljcima iznad rijeke Krke. Zadnja vremena u mom selu tugujemo od žalosti. Zadnjih petnaestak dana ljudi su iseljavali kod svojih prijatelja i rođaka. I moja obitelj tuguje od žalosti jer su nam srušili kuću.“¹⁰⁷

Za svojim selom, Dobrom Vodom tuguje i žali što ga napušta Maja, učenica 5. razreda osnovne škole. No, Maja iskazuje i optimizam, vjerujući da će njezina domovina biti slobodna:

„Moja je domovina, počela biti puna ruševina. U mojoj domovini počelo je biti puno drugačije negoli je itko pomislio. Nikad nisam mislila da ću otići od moje kuće. Ja ipak mislim da će moja domovina biti slobodna i samostalna. Ja kad sam pošla iz moga sela bilo mi je vrlo tužno.“¹⁰⁸

Autor prenosi i pismo djevojčice Marine te navodi da je ono puno užasa, želja, nada i ljubavi prema domovini, mami i tati, koji su u selu Prović ostali braniti svoju domovinu:

„Moje selo je meni najdraže, ali se polako raspada. Izlazim iz kuće prema vratima od dvorišta teroristi se polako povlače prema selu. Ulazim u automobil još uvijek nosim u srcu ljubav prema mome selu. (...) Voljela bih da se što prije vratim u selo da ne bude više mržnje, da se svi volimo. Dolazimo u kamp Lovišća, izlazimo iz automobila, ali još uvijek mislim na selo. Svaki dan mislim na mamu i tatu što su ostali u kući braniti naše selo, našu Hrvatsku.“¹⁰⁹

Četnaestogodišnja djevojčica Tanja iz Kostajnice, razumljivo, pomalo osjeća zavist prema drugoj djeci koja imaju sve ono što je ona izgubila, svjesna je situacije u kojoj se nalazi, boji se neprijatelja i čini joj se kao da joj je u blizini:

„Ne mogu jesti ni spavati. Za mene kažu da sam mirna i povučena. Ja u sebi osjećam napetost i agresiju. Zavidim nekim svojim vršnjacima. Ono što oni imaju, ja više nemam. Izgubila sam blisku osobu. Ponekad mi se čini da je neprijatelj iza mene...“¹¹⁰

Zaključujemo da ova djeca čija je svjedočanstva i pisma prenio Mladen Kušec, plaču i tuguju za svojim roditeljima, životinjama, kućom, školom ili crkvom. No, to nije sve, ona također vole svoju domovinu, mole se za nju, vjeruju i žele popraviti sve uništeno i spaljeno.

¹⁰⁶ Kušec, Mladen, 1991. *Ubili su mi kuću*, str. 21.

¹⁰⁷ Ibidem, 1991. str. 22-23.

¹⁰⁸ Ibidem, 1991. str. 34.

¹⁰⁹ Ibidem, 1991. str. 56.

¹¹⁰ Ibidem, 1991. str. 40.

Kako bismo to i potvrdili, za kraj prenosimo pismo dječaka Martina iz Sunje koji žali za spaljenim i opljačkanim selom, ali i kliče da će ga obnoviti:

„Užasno je to što se u mojoj domovini događa. Živim ili bolje reći živio sam nadomak Sunje. Osjetio sam paljevinu sela. Selo je opljačkano, stoka odvezena našim traktorskim prikolicama i na kraju zapalili su selo. Obnovit ćemo selo!“¹¹¹

Nekoliko dječjih svjedočanstava iz Vukovara i okolice zabilježila je i Gordana Kuterovac u članku *Žalovanja zbog gubitka u ratu* objavljenom 1994. godine. Kako bi potvrdila dječje gubitke u ratu, navela je nekoliko citata koje su izgovorila djeca o tome kako se osjećaju, što ih plaši, za čim žale i što im u ratu najteže pada. Primjerice, autorica prenosi izjavu desetogodišnje djevojčice Jasne iz Vukovara koja priča o izlasku iz grada i svojim snovima:

„Kada smo izašli iz Vukovara vidjeli smo puno ubijenih ljudi, razrušenih kuća, razrušene ustanove, da nema više drveća, ne pjevaju ptice i ne idemo u škole. (...) Jednom sam sanjala da je moj tata poginuo, onda sam još sanjala da smo svi mrtvi, jednom sam sanjala da je Hrvatska slobodna...“¹¹²

Isto tako, četrnaestogodišnja Sanja iz Vukovara koja je bila svjedokom ranjavanja članova svoje obitelji, navodi da nema nade u bolju budućnost, ne vjeruje da će rat ikada prestati i da se nakon svega što je proživjela u Vukovaru, više ni ne može bojati:

„Moja sestra je ležala na klupi. Bila je ranjena u leđa i nije mogla pomaknuti noge, a i trbuh joj je ranjen. (...) Otkada je moj tata ranjen u ratu, čini mi se da rat nikada neće prestati i da nikada neće doći mir. Mislim da će rat potrajati, da ćemo svi mi djeca poginuti. Doći će vojnici i sve će nas ubiti pucanjem iz aviona. (...) Ja se više ne bojim. Kad čujem glasan zvuk, trgnem se, ali nakon onog što sam doživjela u Vukovaru, ja se više ne mogu bojati.“¹¹³

Zatim, autorica ističe dječje nerazumijevanje situacije u kojoj se nalaze. Djeci nije jasno kako je moguće da su im njihovi dojučerašnji susjedi i prijatelji, odjednom postali smrtni neprijatelji. Tako četrnaestogodišnja Manuela iz Lipika kaže:

„Najgore što sam doživjela je to što su naši komšije pucali po nama i moji prijatelji otišli na drugu stranu.“¹¹⁴

Nadalje, trinaestogodišnja djevojčica Ivana iz Borovog Naselja govori da ju je bilo strah, često se molila i nadala najboljemu, ali da nitko ne može uistinu razumjeti što je proživjela:

¹¹¹ Kušec, Mladen, 1991. *Ubili su mi kuću*, str. 40.

¹¹² Kuterovac, Gordana, 1994. *Žalovanja zbog gubitka u ratu*, str. 110-115.

¹¹³ Ibidem, 1994. str. 110 -116.

¹¹⁴ Ibidem, 1994. str. 112.

„Bilo me je strah, ali ne svaki dan, i nadala sam se da neću poginuti i da moja obitelj i moji dragi neće biti ubijeni. Često sam se molila. Nadala sam se i ako poginem da me to neće boljeti i nadala sam se da Borovo neće pasti. Vjerovala sam da neće pasti sve do zadnjeg mjeseca. Čak i ako padne, mislila sam da to neće biti toliko strašno. (...) Nitko vam ne može reći kako je to bilo... Mislim, vi možete slušati i čuti, ali nitko ne može zamisliti kako je to bilo što sam ja doživjela.“¹¹⁵

Ipak, posebno su strašna svjedočanstva i iskustva djece koja su bila izravni svjedoci nasilja i gledala kako su im očevi odvedeni, ranjeni ili ubijeni. To se iskustvo vjerojatno ne može mjeriti ni s jednim drugim. Jedanaestogodišnji dječak Ivan iz Vukovara navodi svoje iskustvo i trenutak ubojstva oca:

„Bila su trojica vojnika. Onaj koji je ubio mog oca kasnije je umro, druga dvojica su još živa. Njih trojica su ubili mog oca, svaki s jednim metkom. Pucali su u njega iz automata tri puta. U glavu, u čelo, s dum-dum metcima i sve mu je izašlo van. Moja je mama držala njegov mozak u rukama.“¹¹⁶

5.2. Svjedočanstva i sjećanja onih koji su za vrijeme Domovinskoga rata bili djeca

Kao što možemo zaključiti nema, ili nije dostupno, previše zapisa o izravnim svjedočanstvima djece baš u trenutku trajanja Domovinskoga rata. No, nešto više njihovih svjedočanstava i iskustava zapisano je naknadno, godinama nakon što je rat završio. Možda jedno od najznačajnijih takvih djela izdala je Udruga „Žene u Domovinskom ratu – Zadar“ 2015. godine. To djelo također nosi simboličan naziv: *Krhotine djetinjstva* jer su njegove autorice nastojale pokazati kako je rat „razbio“ djetinjstvo svakog djeteta i ostale su samo njegove krhotine. U djelu je obrađeno 40 svjedočanstva sada mladih ljudi, koji su za vrijeme rata bili djeca. Posebno je zanimljivo što su autorice iznijele priče djece diljem Hrvatske, dakle ne samo onih koji su živjeli u okupiranim područjima. Stoga, iskustva djece dolaze iz Dobre Vode, Stare Drenčine, Jasenica, Knina, Metkovića, Osijeka, Petrinje, Ploča, Šibenika, Polače, Pridrage, Pristega, Saborskog, Slavenskog Broda, Slunja, Škabrnje, Gline, Voćina, Vukovara, Zadra, Zagreba i Zemunika Donjeg. Izdvojit ćemo dijelove samo nekoliko svjedočanstava.

Ivana Babić iz mjesta Dobra Voda navodi da je kao dijete, od konstantnog zvuka sirena, naučila razlikovati „tanji“ i „dublji zvuk“, odnosno zračnu i opću opasnost. Zbog toga je dane i dane provodila u skloništu. Piše i da se posebno bojala noći, nije mogla spavati od straha jer je znala da su neprijatelji u blizini:

¹¹⁵ Kuterovac, Gordana, 1994. *Žalovanja zbog gubitka u ratu*, str. 114-116.

¹¹⁶ Ibidem, 1994. str. 119-120.

„Razbacane igračke, gledanje smrti u oči, sveprisutan strah i očaj postali su dio naše svakodnevice... Nije bilo dana ili noći da nismo bdjeli ili spavali u skloništu. (...) Spustila se noć, doba dana koje me užasavalo. Ogroman strah ulio se u moje srce. Glavom su mi prolazile strašne misli o tom kako su neprijatelji svega nekoliko stotina metara od nas.“¹¹⁷

Domagoj Gmaz iz sela Stara Drenčina koje se nalazi na Banovini, navodi da je kao dječak koji je završio 1. razred srednje škole u srpnju 1993. izgubio voljenu stariju sestru Zrinku Gmaz koja je ubijena prilikom sunčanja na Kupi. Posebno ističe da je tada bilo na snazi jedno od mnogobrojnih primirja, no to ga je „primirje“ koštalo sestrina života. Ubijena je s 10 metaka koji su joj izrešetalj prsa i bedra te je preminula na putu do bolnice. On i njegov bratić također su bili ranjeni:

„Otišli smo na kupalište gdje smo se sunčali sa skupinom vršnjaka iz sela. Bratić Igor i ja smo pričali, a sestra Zrinka se sunčala nekoliko metara od nas. Odjednom sam čuo nekoliko pucnjeva i osjetio bol u desnoj ruci. Podlaktica ruke bila je krvava, a krv je lptala na sve strane. Susjeda Vesna me odvezla u bolnicu. (...) Ostao sam civilni invalid Domovinskoga rata, kao i bratić Igor. Za pogibiju sestre saznao sam tek osam dana nakon operacije.“¹¹⁸

Kao četverogodišnja djevojčica, Ivana Lučić iz mjesta Jasenice, piše da nije razumjela mnogo toga što se oko nje događalo. Bila je vrlo ponosna na svog uju koji je bio gardist i kojega je smatrala najjačim te nije mogla vjerovati da je poginuo. Posebice se bojala granata i zvukova koji su ju stalno okruživali i pomoć je tražila od Boga s krunicom u ruci, iako nije ni znala da zna moliti:

„Odjednom se začuo strašan zvuk: ugledali smo dva aviona kako granatiraju Kruševo. Ja sam se ukipila, šokirana mama me uzela u naručje i odnijela kući. (...) Sjedili smo ispred kuće, kad se opet začuo strašan prasak. Granata je pala na Savićev mol. Ja u šoku, mama nas je skupila oko sebe, a ja na glas molim Oče naš (iako tada nisam znala da ga znam moliti. ...) Otišli smo u Novigrad Istarski. Meni je izgledalo kao da je sve normalno, samo što nisam bila u svojoj kući, što više nisam gasila svijetlo, što nisam išla sama spavati i što sam se trzala na svaki jači zvuk.“¹¹⁹

Svoje iskustvo ispričala je i Tihana Biuk-Magaš iz Osijeka koja je rat dočekala kao devetogodišnja djevojčica. Tihana navodi da je bila vrlo veselo dijete koje je i tijekom ratnih okolnosti tražilo razloge za optimizam pa je, čak i u podrumu pronalazila načine za igru i zabavu. Ipak, bilo joj je strašno kada joj je kuća oštećena granatom, kada joj je tata ranjen i kada su ju roditelji sklonili kako bi zaštitili nju i brata. Bila je u Crikvenici, a brat u Novom Vinodolskom. Zbog tuge i boli za roditeljima i domom nije željela jesti. Za sebe kaže da je bila vrlo razmažena i da nije bila dovoljno jaka, kao da se to očekuje od djeteta u ratnim

¹¹⁷ Babić, Ivana, 2015. *Zvukovi rata*, str. 12-13.

¹¹⁸ Gmaz, Domagoj, 2015. *Sunčanje na Kupi*, str. 19-20.

¹¹⁹ Lučić, Ivana, 2015. *Ukradeno djetinjstvo*, str. 25.

okolnostima. Na kraju svojega pisma Tihana kaže da joj ipak nije ukradeno djetinjstvo, bilo je tu, samo sakriveno da ga zločesti ljudi ne mogu naći i uzeti joj ga:

„I nikako neću reći da mi je netko ukrao djetinjstvo, ono je uvijek bilo tu, i dok sam poskrivečki plakala, dok sam u paničnom strahu glumila snagu i dok sam grlila manu, čekala tatu, ležala u oblaku prašine i dima. Uvijek je bilo tu, samo skriveno. Malo ga je strah otjerao, ali borac u meni, zahvaljujući mojim roditeljima, dobro ga je skrio da ga zločesti ljudi ne mogu naći i oduzeti mi ga! Iza rata izašlo je i počelo pričati neku svoju priču! Drugačiju, opušteniju, veseliju.“¹²⁰

Katarina Bešlić imala je šesnaest godina kada je njezinu Petrinju u ljeto 1991. zahvatio rat. Opisuje tri napada, jedan gori iza drugoga kada je Petrinja okupirana. Ništa se nije moglo čuti ni vidjeti osim zvuka tenkova, zvukova metaka koji su fíjukali zrakom, jauka, smrada paljenja i krvi. Nakon 75 dana zatočeništva uspjela se spasiti i otići van, no roditelji su joj morali ostati jer su bili ucijenjeni njezinim životom. Kasnije su odvedeni iz kuće, mučeni i ubijeni u selu Joševica:

„Majka mi je preko noći posijedila od brige i patnje, vidjela sam u njezinim očima tugu. Znala sam da ju neću više nikada vidjeti, dotaknuti, zagrliti. Rekla mi je: 'Katarina, hrabro idi kroz život.' Bila sam zbunjena, tužna, misleći da sam hrabra, međutim, samo jako mlada. (...) Kada je napokon oslobođena Petrinja, vratila sam se u svoju domovinu. Sve je bilo spaljeno i sravnjeno sa zemljom, ništa nije ostalo, sve su mi uništili, čak i moju voćku.“¹²¹

Jure Vuković rat je dočekaao kao devetogodišnji dječak u općini Saborsko. Ispričao je svoje kobno iskustvo iz studenog 1991. kada je okupirano njegovo rodno mjesto. Neprijatelji su ušli u kuću gdje se skrivao s majkom, bakom, djedom i susjedima. Bio je svjedokom tučnjave i šamaranja, jedan od neprijatelja (koje on naziva četnicima) prislonio mu je nož pod vrat, a on je sve to promatrao u čudu, bez straha i osjećaja. Bježao je s majkom i bakom preko njiva, pucali su po njima dok su trčali i baka mu je tada poginula. Bježeći sreo je jednog branitelja Juru koji je stavio nešto streljiva u njegove buce jer je mislio da neće pregledavati dijete u slučaju da ih zarobe:

„Tako sam ja hodao po vrlletima Kapele sa streljivom u bucama, a da nisam osjetio žulja li me streljivo niti mi je smetalo. Hodajući, nakon tri dana naišli smo na Hrvatsku vojsku koja je prvo odvezla mamu i mene. Tako smo došli u Lipice. Hrvatski vojnik, imenom Mile, ljubio me, dao mi je svoju vojnu kapu te mi govorio da sam prava junačina. Stavlja me na neki krevet, a kako je sva odjeća na meni bila mokra i zamazana, odluči mi skinuti buce. A ne, to ne, buce ne dam, još uvijek ne vjerujem. U jednom trenu povuče mi bucu s noge, a po parketu

¹²⁰ Biuk Magaš, Tihana, 2015. *Podrumske pustolovine*, str. 38-44.

¹²¹ Bešlić, Katarina, 2015. *75 dana*, str. 46-48.

se razletješe metci. Izuo mi je i drugu bucu i opet ista slika. Prisutni branitelji nisu mogli vjerovati svojim očima. U očima jednog od njih vidio sam suze...“¹²²

Posljednje svjedočanstvo koje ćemo ovdje iznijeti napisao je Neven Šegarić iz općine Škabrnja. Neven je boravio u podrumu strica s bakom, djedom još nekoliko mještana kada su pripadnici JNA ušli u kuću u podrum i rekli im da ne izlaze dok traje borba. Nedugo zatim, došli su njihovi susjedi Srbi koji su vikali da će ih klati. Jedan od njih je pucao i ubio njegovu baku Lucu, a djed i još nekoliko mještana pogubljeni su pred njegovim očima:

„Nakon toga su nas postrojili uz kuću i stali ispred nas u streljački vod. Odjednom se začuo glas jednog oficira JNA koji je povikao da se ne ubijaju žene i djeca. Sada shvaćam da nam je baš taj oficir spasio život. Tada sam začuo jauk mog djeda kojeg su mučili, a ja sam ih molio da ga ne tuku i da ga ne ubiju. Jedan od njih mu je pucao u potiljak. Nakon toga odvezeni smo u vojarnu gdje sam našao majku, rodbinu i susjede koji su bili u šoku jer su izgubili najmilije.“¹²³

Što se tiče ostalih svjedočanstava mladih ljudi u ovom djelu, većina njih pretežno žale za svojim izgubljenim djetinjstvom, igrom i smijehom koje su zamijenili strah, tuga, plač i boravci u podrumima. Isto tako, gotovo svatko od njih zahvaljuje se hrvatskim braniteljima što je njihova domovina slobodna i što su ostali živi. Oni nastoje zaboraviti i, što je više moguće, živjeti normalnim životom. Međutim, ne mogu oprostiti što se nakon toliko godina nije ništa promijenilo po pitanju kažnjavanja odgovornih za ono što su proživjeli.

Još jedno ratno iskustvo djevojčice zabilježeno je u djelu *Trči! Ne čekaj me...* izdanom 2015. godine. Autorica djela, Bojana Meandžija bila je šesnaestogodišnja djevojčica kada je počela pisati svoj autobiografski roman u vlažnim prostorijama atomskog skloništa za vrijeme Domovinskoga rata u Karlovcu. Kada je počeo rat, Bojana je imala trinaest godina pa isprva nije ni razumjela što se oko nje događa, samo je primjećivala nekakvo sivilo u svemu oko nje, u prijateljima i baki kojoj je odlazila na praznike. Prve ratne dane dočekala je s roditeljima i mlađom sestrom u svojem stanu i zgradi u Karlovcu. Nakon što je okupiran Turanj, njezinu baku dovozi hrvatski vojni kamion i ona ostaje živjeti s njima. Bojana navodi da od tog trenutka ne razmišlja mozgom djeteta, počinje živjeti nekim novim životom i da se ugasila vatra djetinjstva.¹²⁴ Umjesto u školu u koju je trebala krenuti u rujnu 1991., ona je svoje dane provodila u atomskom skloništu zgrade u kojega je morala trčati na svaki zvuk sirene za opću ili zračnu opasnost. Sklonište je doživljavala kao zatvor i bilo joj je teško zašto joj je to odjednom postala svakodnevica:

¹²² Vuković, Jure, 2015. *Sigurne buce*, str. 114-118.

¹²³ Šegarić, Neven, 2015. *Pad Škabrnje*, str. 138-141.

¹²⁴ Meandžija, Bojana, 2015. *Trči! Ne čekaj me...*, str. 45.

„Boli, stvarno i iskreno boli; peče! Vrijeme je naslonilo svoj teret na nas, a sjećanja izviru iz dubine srca. Bojim se čak i sna, a gdje su oni dani dok sam se samo bojala grmljavine misleći da je to najstrašniji zvuk koji postoji. (...) Rane u srcima bile su iz dana u dan sve veće i dublje, krvareći sve jače i jače. I kada bismo nakon tjedan dana provedenih pod zemljom izašli van, umjesto sunca i volje za životom dočekalo bi nas suprotno; bezvoljnost i strah za svakim novim danom.“¹²⁵

Autorica piše da je u tim ratnim okolnostima imala društvo i prijatelje s kojima se koliko toliko zabavljala u skloništu pa su za Božić i Novu Godinu tamo imali i svoje zabave. No, novogodišnje jutro opet prekidaju detonacije, Bojana navodi da to više ne može izdržati i da bi najradije da ju pogodi i da nestane s tog odvratnog mjesta. Ne razumije kako IM se ne spava, kako ONI nisu imali nekakav doček Nove Godine i zašto samo žele napakostiti ljudima i uništiti im i to malo radosti na početku nove godine:

„Imam osjećaj kako svi izgledamo poput žene na Munchovoj slici *Krik* koja stoji nasred mosta izbezumljenog i uništenog lica, usred krika! Lica s grimasom uzvika kolje nitko ne čuje. Vrištimo, a nitko ne obraća pažnju.“¹²⁶

Na kraju romana Bojana navodi da je jedva dočekala *Oluju* i konačan prestanak zvukova sirena i uzbuna, a slavlje je popraćeno suzama: „Smijeh i grljenje! Preživjeli smo!“ . Zahvaljujući velikoj sposobnosti i zajedništvu njezinih roditelja, obitelj joj je ostala cijela, na sigurnom koliko su to mogli biti, ali ona najviše žali za do temelja porušenom bakinom kućom u Turnju i godinama provedenim u skloništu, koje joj nažalost nitko neće moći vratiti.

Svjedočanstva odraslih koji su kao djeca dočekali Domovinski rat zabilježena su i u dokumentarnom filmu *Ni krivi ni dužni* koji je premijerno prikazan 2019. u režiji Mladena Santrića. Film prikazuje nekoliko najpotresnijih priča i sudbina djece čije su snimke i fotografije 1991. obišle svijet. Prva od njih je djevojčica Marija Hrala (danas Jonjić), sestra jednog od 12 hrvatskih policajaca poginulih u Borovu Selu. Snimka te uplakane djevojčice u video spotu pjesme *Stop the war in Croatia* jedna od prvih pokazuje djelovanje tog pogubnog rata na djecu. Marija kaže da iako je sada odrasla mlada žena i majka, tadašnja curica sa snimke bila je zbunjena događajima koji su se oko nje odvijali i uplašena. Osim toga, ta je curica ostala čučati u njoj i zauvijek će ostati dio nje.¹²⁷

Sljedeća fotografija koja je obišla svijet prikazuje šestogodišnju djevojčicu u plavom kaputiću koja u koloni 18. studenog 1991. napušta rodni Vukovar. Nakon zarobljavanja i odvođenja u sabirni centar *Velepromet*, zapazio ju je i snimio novinar BBC-a. Ta se

¹²⁵ Meandžija, Bojana, 2015. *Trči! Ne čekaj me...*, str. 131.

¹²⁶ Ibidem, 2015. str. 153.

¹²⁷ Santrić, Mladen, 2019. *Ni krivi ni dužni*, dokumentarni film.

djevojčica zove Željka Jurić (danas Mitrović) i postala je simbolom patnje i stradanja Vukovaraca. Željka navodi da se često igrala s braniteljima u skloništu i oni su je zabavljali i tješili kako će sve biti u redu. Najviše ju boli ubojstvo njezina dvadesetjednogodišnjeg prijatelja i hrvatskog branitelja Aleksandra Labe (kojega je ona zvala Aco) pred njezinim očima.¹²⁸ Nakon okupacije Vukovara njezin ujak kojega je doživljavala kao oca odveden je u logor. Ona je četiri dana provela u Srijemskoj Mitrovici, a onda kao prognanik dolazi u Zagreb u prognaničko naselje Špansko gdje ostaje jedanaest godina. Ugledni liječnici Damir i Ljerka Eljuga željeli su joj pomoći da se vrati u Vukovar tako što 2002. u cijelosti obnavljaju njezinu kuću i ona se vraća u svoj grad. Osim u ovom filmu, njezino iskustvo prikazano je i u dokumentarnom filmu *Svjedok* redatelja Branka Sentića. Željka je autorica i zbirke pjesama *Moja rijeka suza* koja je prvi put objavljena 2004., a još je jedno izdanje objavljeno 2015. godine. U svojim pjesmama, Željka je motivirana ratnim stradanjima nevinih ljudi, njenog grada i domovine. Stihovi su joj spontani, bitno joj je iznijeti doživljaje i osjećaje.¹²⁹ Prenijet ćemo nekoliko stihova pjesme *Igračke mog djetinjstva*:

„Ali kako zaboraviti rat
Kada je tu moje djetinjstvo, moji prijatelji
Moj mi je grad ostao u sjećanju
Samo kao ruševina
Jer sjećam se kakav je bio dok nije bio razoren
Bila sam mala
Moje igračke su bili geleri, čahure
Nisam imala medu ili zeku
Nisam za laku noć slušala bajke
Ja sam slušala granate“¹³⁰

Posebno je zanimljivo ratno iskustvo djevojčice Tanje Šimić (danas Šerfezi) koju je majka zbog šoka rodila prerano, u sedmom mjesecu trudnoće. Svoje prve dane života proživjela je kao bebica u inkubatoru vukovarske bolnice. Tijekom boravka u bolnici o njoj su se brinule dvije časne sestre Mirka i Damira. Časne sestre govore da je bila vrlo mala, ali živahna, a bočice mlijeka su joj grijale na svijeću ili u rukama. Nakon okupacije Vukovara Tanja je s časnim sestrama putovala autobusom do Zagreba te je tim u nepovoljnim uvjetima putovanja zadobila upalu pluća i ostala u bolnici. Tek tada su roditelji saznali da je uspješno izašla iz Vukovara. Tanja također navodi da osjeća neizmjernu zahvalnost prema časnim sestrama koje su ju spasile i brinule se o njoj, ali iako se ne sjeća toga što je doživjela, boli ju i

¹²⁸ Santrić, Mladen, 2019. *Ni krivi ni dužni*, dokumentarni film.

¹²⁹ Barišić, Jerko, 2015. Pogovor u: *Moja rijeka suza*, str. 11

¹³⁰ Jurić, Željka, 2004. *Moja rijeka suza*, str. 51

rastužuje sama pomisao na to u kakvim se okolnostima rodila i što je sve to doživjela čim je došla na svijet.¹³¹

Posljednje iskustvo u ovom filmu ispričao je Mario Rajtarević koji se kao šestogodišnji dječak u kolovozu 1991. vratio s ostalom djecom i majkama u Vukovar, dan prije nego što su se zatvorili svi izlazi iz grada. Živio je u Bogdanovcima, a nakon što mu je srušena kuća, s majkom i bratom bježao je preko Vuke, po njivama i kukuružištima. No, uhvaćeni su i on je bio ranjen gelerom u nogu. Kao dječak, bez oca i ranjen proveo je 33 dana kao ratni zarobljenik u koncentracijskom logoru Mitrovica. Razmijenjen je 21. prosinca 1991., dan nakon što su bratov rođendan proslavili u zarobljeništvu. Navodi da se s puno stvari sam morao nositi i dan danas mu je teško o nekim stvarima pričati s roditeljima. Međutim, ostao je živjeti u Vukovaru i danas radi u Muzeju vučedolske kulture.¹³²

6. Stanje (ne)istraženosti i trenutna dostupnost podataka posvećenih djeci

Domovinski rat još uvijek možemo smatrati novijom hrvatskom poviješću pa je kao tema relativno dobro istražen i zastupljen u historiografiji. Često se proučavaju vojna djelovanja, politika, diplomacija, medicina, kultura, društvo i ljudski gubitci, ali pitanje djece, kao njegovih najmlađih žrtava, još uvijek je nedovoljno istraženo. Dovoljno je reći da još uvijek nije javno objavljen konačan popis smrtno stradale djece, a i oko njegovog broja postoje kolebanja i različita tumačenja jer su se različita tijela, skupine i institucije u prikupljanju i obradi podataka koristili različitim izvorima i služili različitim metodologijama. Radna skupina za izradu Registra djece poginule uslijed ratnih razaranja u Republici Hrvatskoj, Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi, Ministarstvo unutarnjih poslova, Ministarstvo branitelja, Uprava za zatočene i nestale, Hrvatski Crveni križ, Zajednice udruga hrvatskih ratnih stradalnika iz Domovinskog rata, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata – svi oni prikupljali su podatke o djeci žrtvama rata i njihovi su podaci neusklađeni.¹³³ No, zadnjih nekoliko godina vidi se mali napredak u istraživanju ove teme jer joj se posvećuju pojedini književnici, scenaristi i redatelji. Prema tome, osim radova posvećenih dječjim žrtvama koje smo ovdje već naveli, važno je spomenuti još nekoliko književnih djela, dokumentarnih filmova i događaja koji svojim sadržajem nastoje odati pijetet svakom poginulom i ranjenom djetetu.

¹³¹ Santrić, Mladen, 2019. *Ni krivi ni dužni*, dokumentarni film

¹³² Ibidem, 2019.

¹³³ Pujizević, Lada, 2019. *Djetinjstvo na bojišnici*, Hrvatski vojnik. Prvi hrvatski vojnostručni magazin, <https://hrvatski-vojniki.hr/djetinjstvo-na-bojnicima/> (pristupljeno 22. srpnja 2022).

6.1. Znanstveni simpozij: *Otvaranje imenika – Ubijena i ranjena djeca u Domovinskom ratu*

Prvi znanstveni simpozij posvećen poginuloj/ubijenoj i ranjenoj djeci u Domovinskom ratu održan je od 4. do 6. travnja 2019. u Franjevačkom samostanu sv. Vlaha u Pridvorju u Konavlima. Znanstveni simpozij *Otvaranje imenika – Ubijena i ranjena djeca u Domovinskom ratu* organizirali su Zagrebački institut za kulturu zdravlja, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zajednice udruga hrvatskih civilnih stradalnika i domaćin, Franjevački samostan, pod visokim pokroviteljstvom Predsjednice Republike Kolinde Grabar Kitarović. Simpozij je okupio roditelje i rodbinu poginule/ubijene i ranjene djece, ranjenu djecu, civilne stradalnike Domovinskoga rata te povjesničare, zdravstvene djelatnike i druge stručnjake kojima su područje interesa Domovinski rat i njegove žrtve. Znanstveni skup održao se u tri tematske cjeline: prva je povijesna, sa znanstvenim pristupom (broj poginulih/ubijenih, ranjenih, okolnosti stradanja...), druga je svjedočanstvo predstavnika udruga i članova obitelji čija su djeca poginula i ranjena, dok se treća cjelina odnosi na pravnu, psihološku, socijalnu i duhovnu pomoć. Na skupu je održano 14 znanstvenih i stručnih izlaganja i okrugli stol.¹³⁴ Prema podacima koje je skupila Zajednica udruga hrvatskih civilnih stradalnika Domovinskoga rata, na simpoziju je potvrđen i iznesen broj od 402 poginule/ubijene i više od 1200 ranjene djece. Samo u Slavonskom Brodu poginuo je cijeli jedan razred, a velik broj poginulih/ubijenih bio je i u Vukovaru, Dubrovniku, Zadru i Osijeku.¹³⁵

Predsjednica znanstvenog dijela simpozija doc. dr. sc. Vlatka Vukelić, iznijela je nekoliko osnovnih statističkih podataka. Prema tome, ratu je bilo izloženo oko milijun djece u Hrvatskoj, a oko 600 000 njih bilo je izravno pogođeno ratom. Mnogima su ubijeni jedan ili oba roditelja, braća, sestre, rodbina ili prijatelji. Mnogima su spaljeni ili razoreni domovi. Prema prvim podacima koji su bili dostupni od svibnja 1991. do rujna 1996. na području Hrvatske poginulo/ubijeno je 306 djece do 17 godina – bez okupiranih područja. Najviše je djece ubijeno u prvih šest mjeseci agresije na Hrvatsku kada je poginulo 110 djece. Najmlađe ubijeno dijete imalo je samo četiri mjeseca. Vrste ozljeda koje su dovele do smrti većinom su stradanja od zrakoplovnih i topničkih napada te ranjavanja iz vatrenoga oružja i eksplozivnih naprava. U istom je razdoblju ranjeno 901 dijete u dobi do 17 godina, no utvrđivanjem

¹³⁴ Škugor Hrnčević, Smiljana, 2021. *Stradala djeca u Domovinskom ratu*, Braniteljski list, <https://braniteljski-list.hr/2021/03/14/stradala-djeca-u-domovinskom-ratu/> (pristupljeno 22. srpnja 2022).

¹³⁵ Vukelić, Vlatka, 2019. *Sažetak i zaključci znanstvenog simpozija Otvaranje imenika – ubijena i ranjena djeca u Domovinskom ratu, travanj 2019.*, <https://vlatkavukelic.com/2019/05/10/sazetak-i-zakljucci-znanstvenog-simpozija-otvaranje-imenika-ubijena-i-ranjena-djeca-u-domovinskom-ratu-travanj-2019/> (pristupljeno 22. srpnja 2022).

dodatnih okolnosti stradavanja ta se brojka popela na 1276 djece. Najviše djece ranjeno je u prvih šest mjeseci rata – 512 (57 %). Zbog velikoga broja neeksplozivnih projektila i naprava na teritoriju Hrvatske to nije konačan broj. Od ukupnoga broja ranjene djece njih 86 doživotni su invalidi.¹³⁶

Do kraja rata evidentirano je 35 nestale djece. Vezano uz prisilne migracije – samo je od listopada 1991. do prosinca 1991. registrirano oko 308 000 prognanika, od kojih su 172 000 bila djeca. Od studenoga 1992. registrirane su 264 194 prognane osobe, od kojih je 148 000 djece. Dakle, u ukupnom broju prognanih najveći je broj djece. Do travnja 1997. broj prognane djece još je velik – 36 000. No, s obzirom na često mijenjanje boravka teško je dati pouzdane podatke. Izvan Hrvatske evakuirano je 6725 djece. Najmlađe operirano dijete koje je ozlijeđeno u ratu imalo je šest mjeseci. Tijekom 1995. i 1996. zbog minskih i razornih eksplozivnih sredstava zabilježeno je 377 nesretnih događaja, od kojih je stradalo 560 osoba, od čega 179 smrtno, a 381 osoba je ranjena. Stradalo je 35 osnovnoškolske djece, a maloljetnika ukupno 102. Od ukupnoga broja stradale djece njih 24 je smrtno stradalo, a 78 ih je ranjeno. Sve te brojke rezultati su dotadašnjih istraživanja, no to je samo početak i uvod u temu koja se bavi dječjim žrtvama Domovinskoga rata i koja tek treba biti detaljnije istražena.

Prema tome, doc. dr. sc. Vlatka Vukelić navodi da je simpozij dao pokretački zamah u historiografskom pristupu obrade navedene teme, no potrebno je šire sudjelovanje znanstvenika i stručnjaka (povjesničara, liječnika, sociologa, psihologa itd.) kako bi se podaci pobliže obradili, sistematizirali i u konačnici definirali.¹³⁷ Osim toga, usuglašeno je još nekoliko postavki koje definiraju položaj ubijenog, nestalog, ranjenog zatočenog i bolesnog djeteta za vrijeme Domovinskog rata:

1. Ujednačiti istraživačku metodologiju ovisno o polju istraživanja
2. Izraditi standardizaciju i kategorizaciju dječjih žrtava obrambenog Domovinskog rata (od 0 do 18 godina)
3. Ubijenu, nestalu, ranjenu i zatočenu djecu u RH ozakoniti kao žrtve rata
4. Ubijenoj i nestaloj djeci priznati status poginulog i nestalog djeteta

¹³⁶ Škugor Hrnčević, Smiljana, 2021. *Stradala djeca u Domovinskom ratu*, Braniteljski list, <https://braniteljski-list.hr/2021/03/14/stradala-djeca-u-domovinskom-ratu/> (pristupljeno 22. srpnja 2022).

¹³⁷ Vukelić, Vlatka, 2019. *Sažetak i zaključci znanstvenog simpozija Otvaranje imenika – ubijena i ranjena djeca u Domovinskom ratu, travanj 2019.*, <https://vlatkavukelic.com/2019/05/10/sazetak-i-zakljucci-znanstvenog-simpozija-otvaranje-imenika-ubijena-i-ranjena-djeca-u-domovinskom-ratu-travanj-2019/> (pristupljeno 22. srpnja 2022).

5. Ranjenoj djeci tijekom Domovinskog rata, kao i ranjenoj djeci po svršetku Domovinskoga rata, a čije je ranjavanje njegova izravna posljedica (zaostale eksplozivne naprave), priznati status ranjenog branitelja
6. Preminulom djetetu od posljedica ne mogućnosti liječenja za vrijeme ratnog djelovanja priznati status žrtve Domovinskoga rata (dijabetes, zloćudne bolesti, kronična dijaliza, psihotraume i slično)
7. Ukazati na nužnost nadopune nastavnih kurikuluma s temom ubijene i ranjene djece u Domovinskome ratu
8. Predlaže se 1. listopada kao spomendan (Sveta Mala Terezija) na svu djecu stradalu u Domovinskome ratu¹³⁸

Događaje sa simpozija i razgovore s njegovim članovima i izlagačima zabilježila je doc. dr. sc. Jadranka Pavić u nekoliko članaka objavljenih na internetskoj stranici Glasa Koncila. Pretežno je razgovarala s predstavnicima udruga civilnih žrtava rata, prenijela njihova iskustva te navela probleme s kojima se oni nose. Članovi udruga posebice su nezadovoljni svojim pravima jer je dostojanstvo civilne žrtve, a posebno poginule i ranjene djece marginalizirano pa čak i ignorirano. To je posebno vidljivo u tome što niti jedan zakon ne poznaje pojam ranjeno ili poginulo dijete. Član Udruge hrvatskih civilnih stradalnika Domovinskoga rata na području Vukovarsko-srijemske županije Ivan Begović iz Vinkovaca, izjavio je da se stječe dojam da su maleni, oni ranjeni i bespomoćni „zadnja rupa na svirali“ jer se smatra da nisu kadri zauzeti se za svoja prava i mogućnosti. Ranjena djeca, osim ostvarene invalidnosti na postotak tjelesnoga oštećenja pri ranjavanju, nisu imala nikakvu pomoć tijekom školovanja. Sada se susreću s problemom nezaposlenosti, ovisi o dobronamjernosti pojedinca koji imaju ili nemaju sluha. O nekakvu respektu prema njihovu stradavanju nema ni govora pa zato nerado pričaju o tim nemilim događajima ili ih se uopće ne žele sjećati. Obitelji poginulih i nestalih civila nemaju nikakvu novčanu naknadu, smatraju se zaboravljenima ili građanima drugog reda. No, vjerojatno ih najviše traumatizira činjenica da oni odgovorni za zločine nad njihovom djecom mahom nisu podvrgnuti sudu i nisu im izrečene odgovarajuće kazne.¹³⁹ Stoga, navedeni je simpozij bio takozvani početak znanstvene obrade navedene teme koji je možda nagovijestio poboljšanje kvalitete i povećanje kvantitete podataka o stradanjima djece tijekom Domovinskoga rata.

¹³⁸ Vukelić, Vlatka, 2019. *Sažetak i zaključci znanstvenog simpozija Otvaranje imenika – ubijena i ranjena djeca u Domovinskom ratu, travanj 2019.*, <https://vlatkavukelic.com/2019/05/10/sazetak-i-zakljucci-znanstvenog-simpozija-otvaranje-imenika-ubijena-i-ranjena-djeca-u-domovinskom-ratu-travanj-2019/> (pristupljeno 22. srpnja 2022).

¹³⁹ Pavić, Jadranka, 2019. *USUSRET ZNANSTVENOMU SIMPOZIJU Otvaranje imenika ubijene i ranjene djece u agresiji*, Glas Koncila, <https://www.glas-koncila.hr/ususret-znanstvenomu-simpoziju-otvaranje-imenika-ubijene-i-ranjene-djece-u-agresiji/> (pristupljeno 23. srpnja 2022).

6.2. Vukovar i Slavonski Brod – gradovi s najvećim brojem dječjih žrtava

Što se tiče Vukovara, zbog samog položaja grada i njegove potpune okupacije 1991., činjenica je da se u njemu i njegovoj okolici nalazi najviše civilnih žrtava rata. Vukovarski branitelj s Trpinjske ceste, producent, scenarist i redatelj Stipe Majić poznat po brojnim produkcijama vezanim uz Domovinski rat i Vukovar, istaknuo je da je u Vukovaru poginulo/ubijeno 86 djece. Također navodi da je zastrašujuća činjenica što nisu sva djeca stradala tijekom granatiranja i bombardiranja već je bilo i egzekucija, ali se o tome ne govori.¹⁴⁰ Osim toga, imena ubijene djece u Domovinskom ratu dugi niz godina nakon završetka rata najčešće su se provlačila samo kao statistički podatci bez sustavnih istraživanja pojedinačnih životnih priča te djece i njihovih obitelji. Upravo zato, Stipe Majić sa scenaristicom Slavicom Šnur radio je i na dokumentarnom filmu posvećenom poginulj i ubijenoj djeci u Domovinskom ratu. Film pod nazivom *Otkrhnuti*, u kojemu svoja svjedočanstva i bol iznose roditelji poginule djece, premijerno je prikazan na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u lipnju 2020. godine.¹⁴¹

Iste godine svoje djelo, odnosno knjigu *Mama, ne vidim nebo* objavljuje i književnica Ani Galović. Kao i u ostalim djelima posvećenim djeci, opet je zanimljiv naslov jer je Galović željela na neki način odati počast svoj djeci koja su tijekom rata provodila vrijeme u podrumima i skloništima i tako „nisu vidjela nebo“. Autorica navodi da su je strašno pogodile neispričane sudbine ubijene i nedužne vukovarske djece koji bi sada bili njezini vršnjaci. Upravo zato, tijekom mukotrpnog istraživanja, Galović je u knjizi uspjela sabrati priče o 34 poginula ili ubijena djeteta. Kronološki prolazeći od bitke za Vukovar pa sve do polovice 1992., iznijela je podatke o životu i nesretnoj sudbini svakog djeteta¹⁴²

Autorica u knjizi posebno ističe ubojstva tri dječaka na Ovčari, šesnaestogodišnjeg Igora Kačića i sedamnaestogodišnjih Dragutina Baloga i Tomislava Baumgertnera. Osim toga, autorica opisuje smrt dviju malih beba. Djevojčica Antonija Zeko živjela je samo 13 sati i umrla zbog gađanja agregata vukovarske bolnice i nestanka struje u inkubatoru. Šestomjesečni Ivan Kljaić usmrćen je granatom u naručju svojega oca kojega je kao ranjenika

¹⁴⁰ Pavić, Jadranka, 2019. *OTVARANJE IMENIKA – UBIJENA I RANJENA DJECA U DOMOVINSKOM RATU (8) Misija čuvanja istine*, Glas Koncila, <https://www.glas-koncila.hr/otvaranje-imenika-ubijena-i-ranjena-djeca-u-domovinskom-ratu-8-misija-cuvanja-istine/> (pristupljeno 23. srpnja 2022).

¹⁴¹ Čutura, Vlado, 2020. *SLAVICA ŠNUR, SCENARISTICA I REDATELJICA FILMA O UBIJENOJ DJECI U DOMOVINSKOM RATU »OTKRHNUTI«* »Njihovi krikovi zovu nas da čujemo njihove roditelje, braću i sestre«, Glas Koncila, <https://www.glas-koncila.hr/slavica-snur-scenaristica-i-redateljica-filma-o-ubijenoj-djeci-u-domovinskom-ratu-otkrhnuti-njihovi-krikovi-zovu-nas-da-cujemo-njihove-roditelje-bracu-i-sestre/> (pristupljeno 23. srpnja 2022).

¹⁴² Galović, Ani, 2020. *Mama, ne vidim nebo*, str. 16

neprijateljska vojska usmrtila na farmi Lovas. Maleni Ivan je zajedno s ocem kasnije ekshumiran iz masovne grobnice. Naveden je primjer i pogibije cijelih obitelji, primjerice obitelji Aleksander koju je činio dvoipolgodisnji dječak Matej i obitelji Pakšec u kojoj su bili dječaci Damir i Dario.¹⁴³ Galović navodi da ju je nedovoljna obrađenost teme stradanja vukovarske djece navela na ovaj pothvat i da se nada da će ova knjiga biti tek korak u doprinosu budućih istraživanja jer, nažalost, postoje još uvijek javno nespomenuti slučajevi. Upravo je njezina knjiga prvo literarno djelo koje opisuje sudbine i smrt vukovarske djece tijekom Domovinskoga rata.¹⁴⁴

Iako je jasno da Vukovar i njegova okolica broje najviše poginule i ubijene djece, gradom simbolom dječjih žrtava Domovinskoga rata smatra se Slavonski Brod. Zbog svojeg je geostrateškog položaja Slavonski Brod od ožujka 1992., od izbijanja rata u Bosni i Hercegovini, bio izložen svakodnevnim artiljerijskim i zračnim napadima s teritorija Bosanske Posavine. Od ožujka pa do listopada 1992., kad su srpske snage osvojile Bosanski Brod, trajali su svakodnevni napadi na Slavonski Brod, razaranja i ubijanja – minobacačke granate, topnički projektili, raketiranja iz zrakoplova, aviobombe krmače, dalekometni projektili lune bili su svakodnevica i dio djetinjstva djece koja su 1992. odrastala u Slavonskom Brodu.¹⁴⁵

Od 2. do 8. svibnja 1992. bilježi se 65 napada i više od 200 naleta srpskih zrakoplova koji su uzlijetali s vojnih aerodroma u Srbiji i BiH, a nad slavonskobrodskim područjem neselektivno su izbacivali 250 kilograma teške aviobombe i kasetne bombe. Dana 3. svibnja na naselje Jelas izbačeno je 12 „krmača“. Jedna je od njih pogodila i srušila kuću u čijem su se podrumu sklonila djeca. Šestero je djece tad poginulo, a naknadno je umrlo i sedmo dijete od posljedica ranjavanja. Najmlađi još nije imao dvije godine. Nedaleko od tog mjesta, istog dana pogiba još dvoje djece. Taj, 3. svibnja 1992., upamćen je kao najkrvaviji ratni dan u povijesti Slavonskog Broda. Nadalje, dana 27. svibnja, bez objavljene opće opasnosti, od topničke granate ispaljene sa srpskih položaja na planini Motajici koja pogađa dječje igralište smrtno stradava troje djece, a četvero je teško ranjeno. Ukupno, u Slavonskom Brodu je u svibnju 1992. poginulo 14 djece. I tijekom lipnja, srpnja, kolovoza i rujna slavonskobrodsko djeca, njih još desetero, u dvorištima svojih kuća, skloništima, na ulicama. Njihova stradanja nastavljaju se i nakon listopada, kad više nije bilo izravnih napada – tada od posljedica rata,

¹⁴³ Galović, Ani, 2020. *Mama, ne vidim nebo*.

¹⁴⁴ Ibidem, 2020.

¹⁴⁵ Puljizević, Lada, 2019. *Djetinjstvo na bojišnici*, Hrvatski vojnik. Prvi hrvatski vojnostručni magazin, <https://hrvatski-vojnik.hr/djetinjstvo-na-bojiscnici/> (pristupljeno 23. srpnja 2022).

od zaostalog oružja, minskih i eksplozivnih naprava. Prema tome, neki izvori navode 28, neki 29, a neki čak 31 smrtno stradalo dijete na području Slavenskog Broda i okolice.¹⁴⁶ Nekoliko nesretnih dječjih sudbina izazvanih ratom u Slavenskom Brodu zabilježeno je u još jednom dokumentarnom filmu pod nazivom *Hrvatski anđeli rata*, redatelja Jakova Sedlara. Film je premijerno prikazan u Zagrebu u lipnju 2020., a kasnije i u nekoliko drugih hrvatskih gradova. Redatelja je posebno dojmila priča Josipa Stanića koji je tog kobnog 3. svibnja 1992. u skloništu izgubio troje djece, Adrijanu, Dalibora i Marinka te suprugu i majku.¹⁴⁷

U Slavenskom Brodu podignuta su i dva spomenika u čast poginule djece. Prvi spomenik *Djevojčica* podignut je 2000. i nalazi se pored Osnovne škole Huga Badalića, odnosno škole koju je pohađao najveći broj poginule djece iz tog područja. Drugi je pak spomenik *Prekinuto djetinjstvo* podignut 2016. u čast svoj poginuloj i ubijenoj djeci tijekom Domovinskoga rata. Spomenik predstavlja slagalicu u obliku puzzli u kojoj nedostaju dvije te on simbolizira nedovršene životne slagalice, nedoživljene mladosti i prerano ugašene dječje, mlade živote.¹⁴⁸

Slika 7. Spomenik *Djevojčica* u Slavenskom Brodu

Slika 8. Spomenik *Prekinuto djetinjstvo* u Slavenskom Brodu

¹⁴⁶ Brekalo, Miljenko, Stipić, Ivan, 2021., *Slavenskobrodskaja djeca žrtve Domovinskog rata kao posljedica rata za bosansku Posavinu 1992. godine*, str. 385.

¹⁴⁷ Šušak Živković, Živana, 2020. *HRVATSKI ANĐELI RATA: Suze na splitskoj premijeri filma Jakova Sedlara*. Dalmatinski portal, <https://dalmatinskiportal.hr/zivot/hrvatski-andeli-rata--suze-na-splitskoj-premijeri-filma-jakova-sedlara/68016> (pristupljeno 26. srpnja 2022).

¹⁴⁸ Vlašić, Ivica, 2016. „*Prekinuto djetinjstvo*. U Slavenskom Brodu otkriven spomenik poginuloj djeci u Domovinskom ratu“. Poslovni Portal, online izdanje, <http://poslovniportal.hr/prekinuto-djetinjstvo-u-slavenskom-brodu-otkriven-spomenik-poginuloj-djeci-u-domovinskom-ratu/> (pristupljeno 26. srpnja 2022).

6.3. Nepotpuni popis imena poginule i ubijene djece u Domovinskom ratu

Vjerojatno prva objavljena i javno dostupna djela u kojima su zabilježena imena poginule i ubijene djece bila su *Ubili su mi kuću* Mladena Kušeca i *Spasite naše duše* Branimira Fagača. No, obzirom da ta djela sadrže imena djece koja su poginula tijekom prve dvije godine rata, točnije do 10. travnja 1992. jasno je da je to samo početak. Neka imena poginule djece objavile su i Udruge hrvatskih civilnih stradalnika Domovinskoga rata koje je na internetskim stranicama Glasa koncila objavila već spomenuta doc. dr. sc. Jadranka Pavić. Dalje, Ani Galović objavila je imena 34 poginule ili ubijene djece u Vukovaru i okolici, dok je isto u svom diplomskom radu učinila Gabrijele Baričić za Slavonski Brod.¹⁴⁹

Nekoliko desetaka imena poginule i ubijene djece ustupio je i Ante Nazor za portal Direktno krajem 2021. godine. Nazor dijeli smrtno stradalu djecu u Domovinskom ratu na nekoliko kategorija. U prvu kategoriju svrstava onu djecu koju su ubili pojedini pripadnici oružanih snaga RH ili su njihovim djelovanjem iz neposredne blizine smrtno stradala. Druga kategorija sadrži imena ubijene djece koju su iz neposredne blizine, nevezano uz borbena djelovanja ubili pripadnici JNA i srpskih snaga. Zatim, treća kategorija sadrži imena ubijene djece koju su na okupiranom području i daleko od crte bojišnice, ubili pripadnici JNA i srpskih snaga. Posljednju kategoriju čine poginula djeca tijekom sustavnih artiljerijsko-zračnih napada Jugoslavenske narodne armije i srpskih snaga na civile i civilne objekte.¹⁵⁰ Stoga, koristeći se navedenim autorima i njihovim djelima, pokušat ćemo objaviti trenutni popis imena poginule i ubijene djece.

Tablica 3. Nepotpuni popis poginule i ubijene djece tijekom Domovinskoga rata

Broj	Ime i prezime	Dob	Datum stradanja	Mjesto stradanja
1.	Josipa Kožić	16 godina	05.07.1991.	Gornja Budinčina
2.	Jadranka Kresić	17 godina	22.07.1991.	Novi Jankovci
3.	Igor Balaž	16 godina	05.08.1991.	Vukovar
4.	Mirela Lutak	11 godina	29.08.1991.	Daruvar

¹⁴⁹ Kušec, Mladen (1991.), *Ubili su mi kuću*, Fagač, Branimir (1994.), *Spasite naše duše – Djeca u Domovinskom ratu 1991.-1994.*, Galović, Ani (2020.) *Mama, ne vidim nebo*, Baričić, Gabrijele (2017.) *Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavonskom Brodu 1991.-1993.* i Jadranka Pavić (2019.) Glas Koncila, internetska stranica.

¹⁵⁰ Nazor je portalu Direktno ustupio popis na desetke ubijene djece u ratu, za koliko njih ste čuli ovih dana? Ili ikada?, <https://direktno.hr/direkt/nazor-je-portal-u-direktno-ustupio-popis-na-desetke-ubijene-djece-u-ratu-za-koliko-njih-ste-culi-ovih-dana-ili-ikada-252719/> (pristupljeno 27. srpnja 2022).

5.	Ivana Vujić	13 godina	03.09.1991.	Osijek
6.	Ivan Gavrić	6 mjeseci	03.09.1991.	Kostajnički Majur
7.	Mirko Miković	9 godina	10.09.1991.	Oriovac
8.	Dalibor Černok	7 godina	13.09.1991.	Vukovar
9.	Marko Samardžija	12 godina	20.09.1991.	Krasno
10.	Mario Jukić	15 godina	21.09.1991.	Vinkovci
11.	Stjepan Rukavina	17 godina	21.09.1991.	Bapska
12.	Ivan Stilinović	10 godina	22.09.1991.	Karlobag
13.	Vice Penžer	14 godina	23.09.1991.	Šibenik
14.	Gracuela Jelić	15 godina	24.09.1991.	Vukovar
15.	Goran Miladinović	7 godina	26.09.1991.	Šibenik
16.	Nevenka Markuš	17 godina	26.09.1991.	Vukovar
17.	Ivan Špoljarić	4 mjeseca	27.09.1991.	Grabovac
18.	Josipa Špoljarić	16 godina	27.09.1991.	Grabovac
19.	Dubravka Špoljarić	17 godina	27.09.1991.	Grabovac
20.	Matija Repinc	6 godina	28.09.1991.	Našice
21.	Boris Vaselek	5 godina	01.10.1991.	Petrovci
22.	Gordana Vrbanić	16 godina	02.10.1991.	Osijek
23.	Silvija Kovačec	15 godina	02.10.1991.	Osijek
24.	Biljana Vrbanić	17 godina	02.10.1991.	Osijek
25.	Renato Šajnović	7 godina	02.10.1991.	Bodegraj, Okučani
26.	Katica Šimanović	15 godina	03.10.1991.	Novo Selo Glinsko
27.	Stevo Gegić	17 godina	05.10.1991.	Vukovar
28.	Danijela Roknić	14 godina	05.10.1991.	Turanj, Karlovac
29.	Mario Tišljar	16 godina	07.10.1991.	Vinkovci
30.	Jasmina Čosić	15 godina	07.10.1991.	Strizivojna
31.	Tomislav Mikloš	9 godina	10.10.1991.	Vukovar
32.	Ivan Jelić	17 godina	11.10.1991.	Vukovar
33.	Ivica Nikšić	17 godina	13.10.1991.	Široka Kula
34.	Verica Nikšić	13 godina	13.10.1991.	Široka Kula
35.	Zoran Šmit	10 godina	listopad 1991.	Pakrački vinogradi
36.	Viktorija Borovec	16 godina	16.10.1991.	Osijek

37.	Krunoslav Kalafatić	16 godina	16.10.1991.	Osijek
38.	Ivan Kljaić	6 mjeseci	18.10.1991.	Vukovar
39.	Marijana Pavošević	17 godina	18.10.1991.	Lovas
40.	Marija Baković	9 godina	23.10.1991.	Vrana-Pakoštane
41.	Ante Baković	7 godina	23.10.1991.	Vrana-Pakoštane
42.	Nikolino Petričević	14 godina	27.10.1991.	Vinkovci
43.	Renata Zdravac	6 godina	27.10.1991.	Vinkovci
44.	Mario Kolarić	12 godina	29.10.1991.	Vukovar
45.	Dario Pejić	11 godina	29.10.1991.	Vukovar
46.	Antonio Vidaković	16 godina	02.11.1991.	Lužac
47.	Josip Bandić	15 godina	02.11.1991.	Lužac
48.	Đorđe Vidaković	13 godina	03.11.1991.	Lužac
49.	Tamara Kozbašić	13 godina	04./05.1991.	Petrinja
50.	Alen Kozbašić	9 godina	04./05.1991.	Petrinja
51.	Dragan Cvetković	11 godina	07.11.1991.	Bizovac
52.	Josip Kovačić	11 godina	08.11.1991.	Čakovci
53.	Antonija Zeko	1 dan	09.11.1991.	Vukovar
54.	Ivan Barbarić	17 godina	10.11.1991.	Lužac
	Ante Šarić	17 godina	11.11.1991.	Marinci
55.	Sabahudin Gršić	16 godina	12.11.1991.	Slavija
57.	Dario Jurić	4 godine	15.11.1991.	Kostrići
58.	Tomislav Jurić	2 godine	15.11.1991.	Kostrići
59.	Matej Aleksander	1,5 godina	15.11.1991.	Vukovar
60.	Goran Čečavac	1,5 godina	15.11.1991.	Vukovar
61.	Branimir Milošević	10 godina	15.11.1991.	Vukovar
62.	Zorica Pavlović	15 godina	16.11.1991.	Vukovar
63.	Zoran Pavlović	17 godina	16.11.1991.	Vukovar
64.	Jovan (Josip) Krošnjar	17 godina	18.11.1991.	Berak
65.	Siniša Rajković	16 godina	18.11.1991.	Vukovar
66.	Igor Kačić	16 godina	20.11.1991.	Vukovar
67.	Tomislav Baumgertner	17 godina	20.11.1991.	Vukovar
68.	Dragutin Balog	17 godina	20.11.1991.	Vukovar

69.	Igor Černok	14 godina	20.11.1991.	Vukovar
70.	Davorka Pavelić	7 godina	24.11.1991.	Slavonski Brod
71.	Ivo Puhmajer	16 godina	05.12.1991.	Pakrački vinogradi
72.	Aleksandra Zec	12 godina	07.12.1991.	Zagreb
73.	Darko Dvorneković	10 godina	11.12.1991.	Gornje Jame, Glina
74.	Željka Fabac	14 godina	11.12.1991.	Gornje Jame, Glina
75.	Nikolina Fabac	10 godina	11.12.1991.	Gornje Jame, Glina
76.	Drago Marić	14 godina	13.12.1991.	Zadar
77.	Pavao Šiftar	15 godina	16.12.1991.	Joševica, Glina
78.	Goran Čengić	4 godine	18.01.1992.	Ervenik
79.	Slobodan Čengić	11 godina	18.01.1992.	Ervenik
80.	Marinko Benić	5 godina	25.01.1992.	Karlovac
81.	Spomenko Ećimović	14 godina	27.01.1992.	Gromačnik
82.	Anamarija Balažić	14 godina	13.02.1992.	Osijek
83.	Milena Olujić	16 godina	15./16.02.1992.	Cerna
84.	Marko Olujić	13 godina	15./16.02.1992.	Cerna
85.	Dejan Radosavljević	14 godina	25.02.1992.	Daruvar
86.	Nenad Radosavljević	10 godina	25.02.1992.	Daruvar
87.	Larisa Rikert	8 godina	05.03.1992.	Valpovo
88.	Jure Blažević	14 godina	09.03.1992.	Muč-Sinj
89.	Jelena Prebeg	7 godina	10.03.1992.	Karlovac
90.	Martina Štefančić	4 godine	21.03.1992.	Vukovar
91.	Bernard Soldo	2 godine	22.03.1992.	Vinkovci
92.	Dalibor Hometa	16 godina	25.03.1992.	Slavonski Brod
93.	Darija Kosec	14 godina	03.04.1992.	Osijek
94.	Ljiljana Jaroš	14 godina	05.04.1992.	Osijek
95.	Renato Lazar	17 godina	08.04.1992.	Osijek
96.	Dario Pakšec	16 godina	09.04.1992.	Vukovar
97.	Damir Pakšec	12 godina	09.04.1992.	Vukovar
98.	Franjo Matijević	16 godina	19.04.1992.	Mohovo
99.	Krešimir Katinić	16 godina	29.04.1992.	Slavonski Brod

100.	Ankica Andraković	14 godina	30.04.1992.	Šumeće
101.	Krešimir Crnković	13 godina	03.05.1992.	Slavonski Brod
102.	Tomislav Crnković	6 godina	03.05.1992.	Slavonski Brod
103.	Andrijana Marinković	9 godina	03.05.1992.	Slavonski Brod
104.	Dalibor Marinković	5 godina	03.05.1992.	Slavonski Brod
105.	Marinko Marinković	1,5 godina	03.05.1992.	Slavonski Brod
106.	Ivana Petrović	3 godine	03.05.1992.	Slavonski Brod
107.	Marko Petrović	7 godina	03.05.1992.	Slavonski Brod
108.	Leila Hoskić	8 godina	11.05.1992.	Slavonski Brod
109.	Ivan Oršolić	2 godine	20.05.1992.	Županja
110.	Đuro Altgajer	13 godina	22.05.1992.	Kruševica
111.	Martina Altgajer	8 godina	22.05.1992.	Kruševica
112.	Sabina Hodžić	6 godina	27.05.1992.	Slavonski Brod
113.	Dejan Mijatović	12 godina	27.05.1992.	Slavonski Brod
114.	Bojan Timarac	13 godina	27.05.1992.	Slavonski Brod
115.	Luka Lukšić	16 godina	29.05.1992.	Dubrovnik
116.	Vedrana Jurković	13 godina	30.05.1992.	Slavonski Brod
117.	Silvio Mihić	17 godina	11.06.1992.	Gundinci
118.	Aleksandar Jagodić	3 godine	21.06.1992.	Vukovar
119.	Goran Marić	10 godina	24.06.1992.	Slavonski Brod
120.	Jurica Marijić	11 godina	24.06.1992.	Slavonski Brod
121.	Miha Tomičić	2 godine	29.06.1992.	Dubrovnik
122.	Tihomir Matković	9 godina	08.08.1992.	Slavonski Brod
123.	Barbara Lisek	15 godina	15.08.1992.	Slavonski Brod
124.	Kristina Trogrlić	2 godine	18.08.1992.	Donja Vrba
125.	Ankica Dujmović	6 godina	27.08.1992.	Šumeće
126.	Dalibor Gojković	16 godina	29.08.1992.	Podvinje
127.	Dijana Dujmić	13 godina	23.09.1992.	Slavonski Brod
128.	Mario Bajan	16 godina	27.09.1992.	Slavonski Brod
129.	Franjo Lovaković	6 godina	26.10.1992.	Oriovčić
130.	Mirsad Omerović	2 godine	16.11.1992.	Gunja
131.	Josip Abramović	14 godina	27.12.1992.	Slavonski Brod

132.	Mira Erstić	17 godina	09.02.1993.	Medviđa
133.	Ante Džaja	13 godina	02.03.1993.	Šibenik
134.	Anamarija Grgić	5 godina	19.03.1993.	Novska
135.	Ivan Grgić	14 godina	19.03.1993.	Novska
136.	Valentin Vlahović	2 godine	11.09.1993.	Mala Švarča, Karlovac
137.	Josipa Stanić	17 godina	04.05.1995.	Bobovac

Zaključak

Nakon Drugog svjetskog rata i velikog stradanja civila nastaje nekoliko međunarodno-pravnih dokumenata kojima je cilj spriječiti daljne civilne žrtve tijekom oružanih sukoba. Prvi od tih dokumenata bile su Ženevske konvencije iz 1949., a zatim i dva dopunska protokola iz 1977. godine. U njima su kao posebne kategorije civila dodatno zaštićene žene i djeca. No, za djecu je posebno važna Konvencija o pravima djeteta iz 1989. kojom ona stječu svoja vlastita prava. Prema Konvenciji, države članice poduzet će sve potrebne mjere da zaštite dijete od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloraba, zanemarivanja, zlostavljanja ili iskorištavanja. No, nažalost, u Domovinskom ratu to nije bilo tako.

Tijekom Domovinskoga rata stradao je velik broj civila, a među njima i djeca. Iako je Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija bila jedna od zemalja potpisnica Konvencije o pravima djeteta iz 1989., samo dvije godine nakon, počela je kršiti njezine odredbe. Prema nepotpunim podacima, tijekom navedenog rata smrtno je stradalo oko 400 djece. Taj broj nije konačan jer postoje razne oscilacije tijekom istraživanja pa istraživači dolaze do različitih podataka. Osim toga, smatra se da je preko 1200 djece ranjeno, a nekoliko njih ostali su trajni invalidi. Velik je broj prognane i izbjegle djece, a koliko je djece doživjelo traume u psihološkom smislu, gotovo je nemoguće i izbrojiti. Osim toga, s početkom rata djeca prestaju živjeti svojim dotadašnjim životom. Prema svjedočanstvima koje smo naveli možemo zaključiti da su uplašena za sebe i svoje bližnje, ne mogu spavati ili imaju noćne more, osjećaju žaljenje ili krivnju ili su čak izravni svjedoci nasilja nad obitelji i prijateljima.

Iako je Domovinski rat gotovo 30 godina iza nas, pitanje stradanja djece još uvijek je nedovoljno istraženo. Posebno zato jer ne postoji konačan broj i popis imena smrtno stradale djece. O njima se vrlo malo zna, a gotovo da se nigdje ni ne spominju. Do sada su podignuta samo dva spomenika poginuloj djeci, a prvi znanstveni simpozij o toj temi održan je tek 2019. godine. Do prije godinu dana kada je donesen Zakon o civilnim stradalnicima iz Domovinskoga rata, ranjena djeca i roditelji smrtno stradale djece nisu imali nikakvu financijsku pomoć i olakšice. Isto tako, današnji vršnjaci poginule i ranjene djece vjerojatno ne mogu ni zamisliti što su ta djeca proživjela jer ni u obrazovnom sustavu nema podataka o toj temi. Stoga, za kraj ovaj rad nastoji dati poticaj cjelokupnom društvu da se dječje žrtve Domovinskoga rata nikad ne zaborave jer prema riječima bivšeg predsjednika Južnoafričke republike Nelsona Mandele:

“Nema jasnijeg prikaza duše jednog društva od načina na koji tretira svoju djecu.”

Literatura i izvori

- 1.) Anić, Josip et al. (1993.) *Prognana i izbjegla djeca u Zagrebu*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- 2.) Babić, Ivana (2015.) „Zvukovi rata“ u: Haberle, Ivana, Uskok, Gordana i Jurčević, Vera (ur.) *Krhotine djetinjstva: koracima nade u istinu*. Zadar: Udruga Žene u Domovinskom ratu, str. 11-17.
- 3.) Baričić, Gabrijela (2016.) *Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavenskom Brodu 1991.-1993.*, Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- 4.) Bešlić, Katarina (2015.) „75 dana“ u: Haberle, Ivana, Uskok, Gordana i Jurčević, Vera (ur.) *Krhotine djetinjstva: koracima nade u istinu*. Zadar: Udruga Žene u Domovinskom ratu, str. 45-49.
- 5.) Bošnjak Mejaški, Vlatka (1992.) *Djeca u ratu*. Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- 6.) Brekalo, Miljenko i Stipić, Ivan (2021.) „Slavonskobrodska djeca žrtve Domovinskog rata kao posljedica rata za bosansku Posavinu 1992. godine“, u: Majstorović Vlado i Brekalo, Miljenko (ur.) *Posavina u obrani suverenosti i samostalnosti Bosne i Hercegovine*, Mostar: Sveučilište u Mostaru, str. 375-393.
- 7.) Bunjevac, Tomislav (1992.) *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Uprava za informativno – psihološku djelatnost.
- 8.) Čutura, Vlado (2020.) „*SLAVICA ŠNUR, SCENARISTICA I REDATELJICA FILMA O UBIJENOJ DJECI U DOMOVINSKOM RATU »OTKRHNUTI« »Njihovi krikovi zovu nas da čujemo njihove roditelje, braću i sestre«*„ Glas Koncila, online izdanje, <https://www.glas-koncila.hr/slavica-snur-scenaristica-i-redateljica-filma-o-ubijenoj-djeci-u-domovinskom-ratu-otkrhnuti-njihovi-krikovi-zovu-nas-da-cujemo-njihove-roditelje-bracu-i-sestre/> (pristupljeno 23. srpnja 2022).
- 9.) *Domovinski rat*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krlež, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15884>. (pristupljeno 4. srpnja 2022).
- 10.) Dragojević, Mila (2020.) *Identiteti u ratu. Civilne žrtve u komparativnoj perspektivi*. Preveo: Dalibor Zrno. Zagreb: Srednja Europa.
- 11.) Fabijanić Gagro, Sandra i Jurašić, Bojan (2013.) „Zaštita civila u modernim oružanim sukobima – međunarodnopravna rješenja u svjetlu razvoja novih tendencija zaštite“, u: Barić Punda, Vesna (ur.) *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Vol. 50 No. 3, Split: Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 615-641.
- 12.) Fabijanić, Gagro, Sandra (2008.) „Zaštita djece u oružanim sukobima u skladu rezolucijama vijeća sigurnosti UN-a“, u: Barić Punda, Vesna (ur.) *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 58 No. 3, Split: Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu str. 747-778.

- 13.) Fagač, Branimir (1994.) *Spasite naše duše. Djeca u domovinskom ratu 1991.-1994.* Zagreb: Birotisak.
- 14.) Galović, Ani (2020.) *Mama, ne vidim nebo.* Bizovac: Ogranak Matice hrvatske u Bizovcu.
- 15.) Gmaz, Domagoj (2015.) „Sunčanje na Kupi“ u: Haberle, Ivana, Uskok, Gordana i Jurčević, Vera (ur.) *Krhotine djetinjstva: koracima nade u istinu.* Zadar: Udruga Žene u Domovinskom ratu, str. 17-23.
- 16.) Graovac, Igor (2002.) „Dilema viktimologije: žrtve i/ili stradalnici?“ u: Georg Fleck, Hans i Graovac, Igor (ur.) *Dijalog povjesničara istoričara 5, Izlaganje s međunarodnog skupa održanog 2. – 4. ožujka 2001. u Herceg Novom,* Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, str. 429- 443.
- 17.) Grgić, Dunja (1994.) „Dječji doživljaj rata kroz slobodni crtež“ u: Šikić, Neven, Žužul Miomir, Fattorini, Ivan (ur.) *Stradanja djece u Domovinskom ratu.* Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb.
- 18.) Hebrang, Andrija (2013.) *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Reubliku Hrvatsku.* Zagreb; Zadar: Udruga hrvatskih liječnika dobrovoljaca 1900.-1991. i Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- 19.) Hiršl, Vlasta (1994.) „Epidemiološki podaci o dječjim stradanjima“ u: Šikić, Neven, Žužul Miomir, Fattorini, Ivan (ur.) *Stradanja djece u Domovinskom ratu.* Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb.
- 20.) Hranjec, Stjepan (1998.) „Djetinjstvo zasuto granatama“ u: Javor, Ranka (ur.) *Odrastanje u zrcalu suvremene književnosti za djecu i mladež.* Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, str. 18-24.
- 21.) Jurić, Željka (2004.) *Moja rijeka suza.* Koprivnica: ALINEJA d.o.o.
- 22.) *Konvencija o pravima djeteta*, UNICEF, <https://www.unicef.org/croatia/konvencija-o-pravima-djeteta>, (pristupljeno 8. srpnja 2022).
- 23.) Kuterovac, Gordana (1994.) „Žalovanja zbog gubitka u ratu“ u: Šikić, Neven, Žužul Miomir, Fattorini, Ivan (ur.) *Stradanja djece u Domovinskom ratu.* Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb.
- 24.) Kušec, Mladen (1991.) *Ubili su mi kuću.* Zagreb: Mladost.
- 25.) Lučić, Ivana (2015.) „Ukradeno djetinjstvo“ u: Haberle, Ivana, Uskok, Gordana i Jurčević, Vera (ur.) *Krhotine djetinjstva: koracima nade u istinu.* Zadar: Udruga Žene u Domovinskom ratu, str. 23-29.
- 26.) Marijan, Davor (2016.) *Domovinski rat.* Zagreb: Despot Infinitus d.o.o.
- 27.) Marijan, Davor (2017.) *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

- 28.) Marijan, Davor i Barić, Nikica (2020.) *Raspad Jugoslavije i stvaranje hrvatske države*. Zagreb: AGM d.o.o i Hrvatski institut za povijest.
- 29.) Meandžija, Bojana (2015.) *Trči! Ne čekaj me...*. Zagreb: Alfa.
- 30.) *Nazor je portalu Direktno ustupio popis na desetke ubijene djece u ratu, za koliko njih ste čuli ovih dana? Ili ikada?*, <https://direktno.hr/direkt/nazor-je-portal-direktno-popis-na-desetke-ubijene-djece-u-ratu-za-koliko-njih-ste-culi-ovih-dana-ili-ikada-252719/> (pristupljeno 27. srpnja 2022).
- 31.) Pavić, Jadranka (2019.) „*OTVARANJE IMENIKA – UBIJENA I RANJENA DJECA U DOMOVINSKOM RATU (8) Misija čuvanja istine*“, Glas Koncila, online izdanje, <https://www.glas-koncila.hr/otvaranje-imenika-ubijena-i-ranjena-djeca-u-domovinskom-ratu-8-misija-cuvanja-istine/> (pristupljeno 23. srpnja 2022).
- 32.) Pavić, Jadranka (2019.) „*USUSRET ZNANSTVENOMU SIMPOZIJU Otvaranje imenika ubijene i ranjene djece u agresiji*“, Glas Koncila, online izdanje, <https://www.glas-koncila.hr/ususret-znanstvenomu-simpoziju-otvaranje-imenika-ubijene-i-ranjene-djece-u-agresiji/> (pristupljeno 23. srpnja 2022).
- 33.) Puljizević, Lada (2019.) „*Djetinjstvo na bojišnici*“, Hrvatski vojnik. Prvi hrvatski vojnostručni magazin, <https://hrvatski-vojn timer.hr/djetinjstvo-na-bojisnici/> (pristupljeno 23. srpnja 2022).
- 34.) *rat*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51918>. (pristupljeno 4. srpnja 2022).
- 35.) Seiwerth, Nikola (2016.) „Domovinski rat: ratna svakodnevnica i oralna historija“, *Pro Tempore*, Vol. No. 10-11, str. 139-145.
- 36.) Sentić, Mladen (2019.) *Ni krivi ni dužni*, dokumentarni film, Hrvatska radiotelevizija.
- 37.) Sučić, Stjepan (2011.) „Strategijske značajke Domovinskog rata tijekom 1991“. *National security and the future*, Vol. 12 No. 4. str. 11-104.
- 38.) Šegarić, Neven (2015.) „Pad Škabrnje“ u: Haberle, Ivana, Uskok, Gordana i Jurčević, Vera (ur.) *Krhotine djetinjstva: koracima nade u istinu*. Zadar: Udruga Žene u Domovinskom ratu, str. 137-143.
- 39.) Šušak Živković, Živana (2020.) *HRVATSKI ANDELI RATA: Suze na splitskoj premijeri filma Jakova Sedlara*. Dalmatinski portal, <https://dalmatinskiportal.hr/zivot/hrvatski-andeli-rata--suze-na-splitskoj-premijeri-filma-jakova-sedlara/68016> (pristupljeno 26. srpnja 2022).
- 40.) Vlašić, Ivica (2016.) „*Prekinuto djetinjstvo. U Slavenskom Brodu otkriven spomenik poginuloj djeci u Domovinskom ratu*“. Poslovni Portal, online izdanje,

<http://poslovniportal.hr/prekinuto-djetinjstvo-u-slavonskom-brodu-otkriven-spomenik-poginuloj-djeci-u-domovinskom-ratu/> (pristupljeno 26. srpnja 2022).

- 41.) Vukelić, Vlatka (2019.) „*Sažetak i zaključci znanstvenog simpozija Otvaranje imenika – ubijena i ranjena djeca u Domovinskom ratu, travanj 2019.*“, <https://vlatkavukelic.com/2019/05/10/sazetak-i-zakljucci-znanstvenog-simpozija-otvaranje-imenika-ubijena-i-ranjena-djeca-u-domovinskom-ratu-travanj-2019/> (pristupljeno 22. srpnja 2022).
- 42.) Vuković, Jure (2015.) „Sigurne buce“ u: Haberle, Ivana, Uskok, Gordana i Jurčević, Vera (ur.) *Krhotine djetinjstva: koracima nade u istinu*. Zadar: Udruga Žene u Domovinskom ratu, str. 113-121.